

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ОСВІТА ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

(ОСВІТА, ВІЛЬНА ВІД УПЕРЕДЖЕНЬ)

2015 рік

Проект Поширення досвіду центрів для батьків у ромських громадах

ІНСТИТУТ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА
МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВІДРОДЖЕННЯ»
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «КРОК ЗА КРОКОМ»

Розроблення навчально-методичних матеріалів курсу «Освіта для соціальної справедливості» здійснено в межах реалізації проекту «Поширення досвіду центрів для батьків у ромських громадах» за фінансової підтримки ромської програмної ініціативи Міжнародного фонду «Відродження» та програми «Раннє дитинство» Фонду Відкритого суспільства.

Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена в будь-якому вигляді та будь-якими засобами без попереднього письмового узгодження із проектом «Поширення досвіду центрів для батьків у ромських громадах» Всеукраїнського фонду «Крок за кроком».

Освіта для соціальної справедливості: навчально-методичні матеріали / Проект «Поширення досвіду центрів для батьків у ромських громадах». – К.: 2015

Навчально-методичні матеріали «Освіта для соціальної справедливості» укладені на основі матеріалів Міжнародної асоціації «Крок за кроком» (International Step by Step Association, www.issa.nl) для викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, які викладають курс «Освіта для соціальної справедливості». Навчально-методичні матеріали містять теоретичну інформацію про теми, зазначені в курсі, опис практичних занять, а також використану та рекомендовану літературу.

OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS

Зміст

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ОСВІТА ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ»

Ролі й навички викладача	8
Міжкультурні навички	9
Деякі поради щодо викладання	12

ТЕМА 1. ПРАВОВИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ

А. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

1.1. Соціальна інклюзія, поняття «справедливості в освіті» (визначення ОЕСР)	13
1.2. Діти із соціально вразливих груп: основні характеристики	16
1.3. Навчання на основі прав людини й вивчення прав дітей	19

Б. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Заняття «Конструктивне слухання»	26
--	----

ТЕМА 2. СТЕРЕОТИПИ І ПРИРОДА ЛЮДИНИ

А. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

2.1. Stereotypes й установки.	29
Процес формування упереджень і стереотипів	31
2.2. Сфери функціонування і природа людини	34
2.3. Теорія «жертви»: домінуючі та маргінальні групи	36

Б. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Заняття «Лейла й Мухаммед»	37
Заняття «Соціальні стереотипи»	39
Заняття «Три культури»	41
Заняття «Особистий простір»	42
Заняття «Природа людини»	43
Заняття «Звинувачуємо жертву»	44
Заняття «Висловись»	44
Заняття «Лимонляндія»	45
Заняття «Потреби ромської меншини»	46
Заняття «Соціальний клас»	47
Заняття «Термінологічний словник» ...	50

ТЕМА 3. ФОРМУВАННЯ ПОЛКУЛЬТУРНОЇ ЧУЙНОСТІ

А. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

3.1. Що таке культура. Три рівні культури	51
3.2. Глибинні характеристики культури	53
3.3. Ідентичність: самоідентичність, групова ідентичність	55
3.4. Розвиток полікультурної чуйності. Фактори ризику в навчанні полікультурності	57
3.5. Розвиток ідентичності груп меншини і груп більшості	57
3.6. Етноцентризм і культурний релятивізм	59
3.7. Етапи полікультурної трансформації школи	59

Б. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Заняття «Ми всі – різні, ми всі – подібні» ..	61
Заняття «Полікультурна чуйність»	62
Заняття «Еволюційний підхід до полікультурної чуйності»	62
Заняття «Діалог»	63

РОЗДАВАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ

А. Навички для реалізації «Керівництва для життя»	66
Б. Термінологічний словник	67
В. Лейла й Мухаммед	70
Г. Правила поведінки в кожній культурі	70
Д. Природа людини	71
Е. Еволюційний підхід до міжкультурної чуйності	72
З. Розвиток міжкультурної чуйності	73

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА

ЛІТЕРАТУРА, ІНШІ РЕСУРСИ	74
--------------------------------	----

ПРО ПРОЕКТ

Проект «Поширення досвіду центрів для батьків у ромських громадах» базується на результатах реалізації проекту «Центри підтримки батьків і дітей ромських громад Закарпаття», що впроваджувався ВФ «Крок за кроком» у партнерстві із програмою «Рома України» Міжнародного фонду «Відродження» (МФВ) у 2011–2012 рр. за підтримки ініціативи «Копачі Рома» програми «Раннє дитинство» Фонду Відкритого суспільства (ФВС) і програми «Рома України» Міжнародного фонду «Відродження».

Актуальність цього проекту обумовлена складною ситуацією у сфері освіти ромів з наголосом на дошкільну освіту. Так, за даними дослідження, що проводилось Харківським інститутом соціальних досліджень у 2012 р., складна ситуація в освіті ромських дітей пов'язана з багатьма чинниками, зокрема: зі складністю процедури оформлення дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; необхідністю частково оплачувати харчування дітей; ставленням педагогів і браком компетентності для роботи в полікультурному середовищі.

Таким чином, метою реалізації проекту «Поширення досвіду центрів для батьків у ромських громадах» став розвиток спроможностей ромських батьків дітей віком від народження до 6-ти років забезпечувати необхідну підтримку своїх дітей для успішного розвитку та подальшого навчання, а також бути активними захисниками прав своїх дітей, зокрема права на якісну дошкільну та початкову освіту.

ВИЩЕВКАЗАНА МЕТА БУЛА ДОСЯГНУТА ЧЕРЕЗ РЕАЛІЗАЦІЮ ТАКИХ ЦІЛЕЙ:

1. Подальше поширення результатів проекту як у Закарпатській області, так і в інших областях України, де проживає ромське населення.
2. Розвиток компетентності педагогів для роботи в багатоманітному навчальному середовищі з ромськими дітьми, у тому числі й дітьми із соціально вразливих груп, шляхом реалізації навчального курсу «Освіта для соціальної справедливості» в системі переддипломної та післядипломної педагогічної освіти.
3. Розвиток мережі, що буде об'єднувати фахівців, батьків і представників влади в питаннях забезпечення якісної освіти для ромських дітей.

ОСНОВНІ ЗАХОДИ ПРОЕКТУ ЗДІЙСНЮВАЛИСЬ У ТАКИХ НАПРЯМАХ:

I. Організація діяльності шести центрів для батьків у ромських громадах, що передбачало таку діяльність: навчання інструкторів працювати з батьками за програмами «Упевнене батьківство» й «Готуємось до школи», наставницька підтримка працівників центрів, розроблення посібника для інструкторів по роботі з батьками, тренінги для батьків на базі центрів.

II. Організація діяльності за напрямом «Вища школа»: створення та впровадження навчального курсу «Освіта для соціальної справедливості» у вищих педагогічних навчальних закладах; проведення тренінгу для викладачів пілотних вищих педагогічних навчальних закладів, видання матеріалів курсу та його впровадження.

III. Поширення досвіду реалізації проекту шляхом проведення семінару з питань створення власних сайтів та їх наповнення, виготовлення рекламного фільму, видання друкованої продукції про проект.

ПРОЕКТ РЕАЛІЗУЄТЬСЯ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ, ОДЕСЬКІЙ, ЧЕРКАСЬКІЙ ТА ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ.

Учасники реалізації проекту:

- Благодійний фонд «Планета добрих людей» (м. Одеса);
- Волинська обласна організація циган «Терне рома» (м. Луцьк, Волинська область);
- Черкаська обласна громадська організація «Романі рота» (м. Золотоноша, Черкаська область);
- Громадська організація «Товариства циган Закарпаття «Рома» (м. Ужгород);
- Закарпатське обласне Товариство ромів «Романі Чгіб» (м. Ужгород);
- Громадська організація «Рука допомоги» (м. Ужгород).

ОРГАНІЗАЦІЇ — ПАРТНЕРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ:

- Громадські організації, які представляють інтереси ромських громад.
- Державні адміністрації та департаменти/управління освіти.
- Вищі педагогічні навчальні заклади.

ПОДЯКА

Успішна реалізація проекту «Поширення досвіду центрів для батьків в ромських громадах» стала можливою завдяки зусиллям багатьох людей та організацій, в основі діяльності яких – бажання забезпечити ромським дітям рівний доступ до отримання якісної освіти в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах на рівні з їхніми однолітками, а також надання відповідної допомоги ромським сім'ям для того, щоб вони були ефективними помічниками та активними захисниками прав своїх дітей, зокрема права на освіту.

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» дякує всім учасникам реалізації цього проекту, які брали участь у різний спосіб : порадами, консультаціями, безпосереднім запровадженням на базі центрів підтримки ромських батьків, адаптацією та впровадженням курсу «Освіта для соціальної справедливості».

Без ваших знань, досвіду, гарячого бажання змінити ситуацію на краще в освіті для ромських дітей цей проект не мав би таких успішних результатів!

Дуже дякуємо друзям, колегам, компетентним і небайдужим фахівцям:

- ❖ Войцях Тетяні, завідувачу обласним центром практичної психології та соціальної роботи Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників;
- ❖ Руденко Ілоні, доценту кафедри психології Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, кандидату психологічних наук;
- ❖ Березиній Олені, методисту в питаннях дошкільної освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти;
- ❖ Бондарук Лілії, методисту відділу гуманітарних дисциплін (мови національних меншин) Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти;
- ❖ Рибі Олені, завідувачу науково-методичною лабораторією мов і літератури національних меншин кафедри методики викладання мов і літератури Одеського обласного інституту вдосконалення вчителів;
- ❖ Джум Максиму, голові правління Благодійного фонду «Планета добрих людей», м. Одеса.

ВСТУП

Навчально-методичні матеріали «Освіта для соціальної справедливості» укладені на основі матеріалів тренінгу «Освіта для соціальної справедливості» Міжнародної асоціації «Крок за кроком» (International Step by Step Association, www.issa.nl) для викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, які викладають курс «Освіта для соціальної справедливості».

Навчально-методичні матеріали містять теоретичну інформацію про теми, зазначені в курсі, опис практичних занять, а також використану та рекомендовану літературу.

ОЧКУВАНІ НАВЧАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Очікується, що в результаті участі в навчальному курсі учасники:

- ❖ Знатимуть і розумітимуть визначення термінів «соціальна інклюзія», «стереотипи», «упередження», «установки», «дискримінація», «полікультурна освіта» та інші.
- ❖ Знатимуть основні міжнародні документи у сфері захисту прав людини.
- ❖ Розумітимуть значення особистої та групової ідентичності.
- ❖ Знатимуть і розумітимуть особливості динаміки груп меншості/більшості, у тому числі ризики у процесі інтеграції й розвитку міжкультурних відносин.
- ❖ Знатимуть, що таке культура, рівні й характеристики культури.
- ❖ Використовуватимуть метод конструктивного слухання.
- ❖ Розвинути навички міжкультурного спілкування.
- ❖ Краще розумітимуть власний рівень терпимості, толерантності по відношенню до різних відмінностей.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Навчально-методичні матеріали складаються з таких частин:

- I. Особливості викладання навчального курсу «Освіта для соціальної справедливості».
- II. Тема 1. Правовий підхід в освіті.
- III. Тема 2. Стереотипи і природа людини.
- IV. Тема 3. Формування полікультурної чуйності.
- V. Роздавальний матеріал.
- VI. Використана й рекомендована література, інші ресурси.

Кожна тема містить дві частини:

- A. Теоретичний матеріал.
- B. Практичні заняття.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ОСВІТА ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ»

РОЛІ Й НАВИЧКИ ВИКЛАДАЧА

Сучасні вимоги до роботи викладача, який працює з дорослими людьми (студенти педагогічних ВНЗ, слухачі інститутів післядипломної педагогічної освіти та ін.), уже давно вийшли за рамки ролі викладача-лектора. Від сучасних викладачів, які знають особливості роботи з дорослою аудиторією й використовують у своїй практиці активні методи навчання, вимагається вміння виконувати різні ролі – менеджера, лектора, фасилітатора, консультанта та ін.

Нижче коротко описані основні ролі сучасного викладача.

Менеджер – під час планування навчального курсу менеджер визначає очікувані результати (які компетентності набудуть слухачі після завершення участі в курсі), планує стратегії досягнення цих результатів, проводить моніторинг та оцінку. Хоча запропоновані навчально-методичні матеріали вже містять інформацію, щодо запланованих цілей та очікуваних результатів, викладач мусить адаптувати їх залежно від можливостей учасників навчального курсу.

Лектор повідомляє інформацію, мотивує, надихає. Лекція за своєю суттю – це одностороння комунікація, при якій лектор передає інформацію аудиторії. У процесі передачі інформації лектор використовує додаткові посібники, які містять теоретичну інформацію для підтримки тієї, що надається лектором. Зазвичай лектори здебільшого відповідають на запитання, а не ставлять їх.

Фасилітатор ставить запитання і створює таку атмосферу, яка спонукає учасників вільно висловлювати різні думки та погляди. Фасилітатор не тільки намагається досягнути запланованих результатів і не розглядає себе лише в якості експерта (як лектор), а й забезпечує стратегії, які підтримують учасників у процесі засвоєння інформації. Основні матеріали, які використовує фасилітатор, – це фліп-чарт і маркери для запису ідей слухачів. Фасилітувати означає уважно слухати, що повідомляють учасники за допомогою вербальної і невербальної мови, більш детально з'ясовувати, думки учасників, а також записувати інформацію – знання, набуті групою.

Фасилітація є мистецтвом. Вона вимагає глибокого знання предмета (теорії) – фасилітатор мусить мати змогу втрутитись у процес навчання в будь-який момент і вміти застосувати теорію. Фасилітатор повинен мати якомога більше «вільної енергії», щоби постійно відчувати групу та «оцінювати» її стан. На що слід спрямувати увагу учасників у контексті цього навчального курсу? Вони знайомляться з матеріалами курсу вперше чи вже брали участь у подібних семінарах або тренінгах? Чи відчують вони спротив, чи відкриті до нової інформації? Яким чином ви оцінюєте ці моменти, аналізуєте їх, створюєте середовище, в якому люди відчува-

ють себе досить комфортно й можуть провести самооцінку? Цей процес відбувається постійно й успіх викладання залежить від вашої здатності працювати з емоційним компонентом і викладати теорію таким чином, щоби підкріпити роботу, зроблену на емоційному рівні. Крім того, фасилітатор мусить бути здатним оцінювати власний емоційний рівень, управляти ним і водночас оцінювати емоційний рівень групи, щоб ефективно працювати на цьому рівні із групою.

Жаклін Валері Реза

МІЖКУЛЬТУРНІ НАВИЧКИ ВИКЛАДАЧА

Співпрацюючи з педагогами, які будуть працювати чи вже працюють у багатоманітному культурному контексті або самі є представниками різних культур, викладачам треба пам'ятати й використовувати навички міжкультурного спілкування. Дослідники у сфері андрагогіки виділяють такі навички та якості, які є необхідними для ефективної роботи фасилітатора в полікультурному контексті:

■ **Повага**

Здатність проявляти повагу до інших є важливою частиною ефективного спілкування. Усім людям подобається думати і відчувати, що інші поважають їх, їхні ідеї та досягнення. Утім досить складно знати, ЯК проявити увагу до людей різних культур.

Наступні запитання забезпечать вам певні орієнтири або координати, за якими ви зможете працювати:

- Наскільки важливим є вік людини при прояві поваги?
- Яке значення має манера спілкування?
- Чи треба висловлюватись лише тоді, коли до вас звертаються?
- Які жести демонструють повагу?
- Яким чином зоровий чи фізичний контакт виражає повагу?
- Яким чином «особисті запитання» будуть уважатися втручанням в особисте життя людини й недостатньою повагою?

Це лише деякі запитання, які можна поставити у зв'язку з основним запитанням: «Яким чином я можу продемонструвати, що я поважаю людей, з якими працюю або живу?».

■ **Здатність терпіти невизначеність**

Ця якість стосується здатності реагувати на нові, відмінні та непередбачувані ситуації з відносно незначим роздратуванням, не дуже помітним для оточуючих, проте відчуваючи при цьому невеликий дискомфорт.

Надмірний дискомфорт часто веде до розчарування й ворожості, що не сприяють ефективним міжособистісним стосункам з людьми, які представляють інші культури. Уміння керувати почуттями, пов'язаними з невизначеністю, є вмінням, що має безпосереднє відношення до адаптації до нового середовища та спілкування з людьми, які мають інші цінності.

■ **Взаємостосунки з людьми**

Коли ви передаєте знання чи навички іншим людям, важливо, щоб вони відчували свою причетність до цього процесу та отримували від цього користь. Якщо ви зосереджуєте увагу лише на результатах, недооцінюючи при цьому такі складові успіху, як процес і стосунки з іншими людьми, у майбутньому це може призвести до негативного результату.

■ **Уміння утриматись від передчасних висновків**

Більшості людей подобається, коли інші висловлюють свої судження про їхні слова та вчинки лише після того, коли отримали можливість їх висловити. Здатність утриматись від передчасної оцінки та залишатись об'єктивними до тих пір, доки не буде отримано достатньо інформації, вимагає вміння розуміти точку зору іншої людини і є дуже важливим вмінням.

■ **Підкреслення особистого характеру ваших спостережень**

Різні люди пояснюють світ, що їх оточує, різними словами/поняттями. Ми повинні розуміти, що наші знання та сприйняття є прийнятними лише для нас, а не для всього світу. Таким чином, слід підкреслювати, що ваші спостереження є вашим особистим поглядом на світ, і свої висновки слід формулювати більш обережно і проявляти свою компетентність міжкультурного спілкування: те, що «вірно» та «істинно» в одній культурі, не обов'язково є вірним та істинним в іншій.

■ **Емпатія (співчуття, співпереживання)**

Емпатія – це здатність поставити себе на місце іншої людини. Більшість людей вважають, що хороші викладачі – це ті викладачі, які розуміють їхню точку зору. Викладач-фасилітатор, який володіє емпатією, здатний відчувати емоційний стан учасників і реагувати на нього відповідним чином. Такий викладач також враховує, що непокоїть учасників та їх труднощі, а також буде разом з учнями відчувати радість за досягнуті результати.

■ **Наполегливість/терпіння**

Це важлива якість для ефективного міжкультурного спілкування з цілою низкою причин. Одна з причин – це індивідуальні відмінності ваших учнів, їхні різні стилі сприйняття, різна швидкість засвоєння інформації чи виконання навчальних завдань. Розуміння цих відмінностей, їх сприйняття й наполеглива робота над досягненням запланованих результатів є дуже важливими для будь-якого викладача.

■ **Гнучкість**

Ця якість пов'язана з попередніми двома і передбачає зміну своїх очікувань і навчальних завдань відповідно до різноманітних потреб учнів, їх стилю сприйняття/навчання та їх реакцій на виконання завдань. Деякі навчальні завдання можуть виявитись ефективними в одній групі слухачів, але неефективними в іншій групі. Для того щоб ефективно реагувати на динаміку групи та враховувати життєвий досвід слухачів, треба бути досить гнучким.

■ **Особиста самосвідомість**

Учні можуть піддавати сумніву авторитет викладача, тому важливо, щоб викладачі були впевнені у своєму власному «я» й мали високий рівень самосвідомості. Лише тоді вони зможуть бути прикладом для слухачів, бути більш відкритими та чесними у своїх стосунках з ними й більш ефективними.

■ **Власне усвідомлення ролі культури**

Це здатність враховувати необхідність розуміння ролі культури у формуванні власних цінностей, переконань, моделей поведінки та орієнтації на вирішення проблем. Це також означає розуміння власної унікальності та своєї схожості з існуючими культурними нормами. Компетентний фасилітатор усвідомлює вплив власної культури на те, ким він/вона є, і зможе навчити цього інших.

■ **Ентузіазм і відданість своїй справі**

Викладачі надихають інших, передаючи їм свій ентузіазм і пристрасність по відношенню до свого предмета викладання, а також до набуття міжкультурних норм і навичок.

■ **Чутливість у міжособистісних стосунках**

Це вміння бути вмілим у міжособистісних стосунках і особливо проявляти чутливість до потреб і турбот учасників. Викладачі повинні вміти встановлювати хороші стосунки з найрізнішими людьми, які є частиною спільноти учнів. Вони також повинні вміти співпрацювати з іншими колегами, адміністрацією навчального закладу, іншими представниками місцевої громади.

■ **Терпимість до відмінностей**

Здатність толерантно ставитись до відмінностей (наприклад, у цінностях, переконаннях, поведінці) є дуже важливою якістю ефективного викладача. Ця якість часто піддається перевірці – слухачами, які не відповідають нормі, колегами з іншою точкою зору на проведення занять та іншими людьми, з якими викладач має справу.

■ *Відкритість людям і новому життєвому досвіду (готовність ризикувати)*

Справжня відкритість до набуття нового життєвого досвіду й людей є тією якістю, яка приводить багатьох до вивчення міжкультурних взаємостосунків і є важливою характеристикою для розвитку полікультурної освіти. Для досвідченого викладача ця якість є джерелом мотивації, і він може передати цю відкритість своїм слухачам, моделюючи мислення, почуття та дії.

■ *Самоаналіз (рефлексія)*

Це здатність уважати себе людиною, яка навчається все життя й регулярно аналізує свій особистий і професійний розвиток. У процесі аналізу такі люди ставляють собі та іншим такі запитання: «Що спрацювало добре? Що не спрацювало? Що можна було би зробити по-іншому наступного разу?». Вони намагаються встановити зі своїми слухачами та іншими викладачами зворотний зв'язок – дізнатися про їх щирі думки про те, що можна покращити.

■ *Почуття смиренності*

Означає здатність визнавати, що в галузі міжкультурних явищ є багато чого, чого треба вчитись. Викладачу також необхідно визнавати, що процес виладання не є точною наукою, що можна й бажано проявляти творчість для покращення методів викладання та досягнення результатів. Це почуття смиренності повинно витікати із глибокої поваги до комплексності та багатоманітності культур.

■ *Почуття гумору*

Ця якість допомагає викладачам та учням більш ефективно справлятися зі стресом і труднощами, пов'язаними з виконанням навчальних завдань. Здатність посміятись над собою й над дивними особливостями міжкультурних проблем допомагає досвідченому викладачу звільнитись від напруженості та підтримувати ентузіазм учнів.

ДЕЯКІ ПОРАДИ ЩОДО ВИКЛАДАННЯ

• *Створення позитивної атмосфери*

При викладанні цього навчального курсу надзвичайно важливо створити психологічно позитивну атмосферу, що означає управління змістом, процесом і середовищем. Зміст навчального курсу – це та інформація, яку ви повідомляєте учням. Процес – підходи й методи, за допомогою яких викладач доносить зміст курсу до учнів. Середовище складається з фізичного та психологічного.

◎ *Поради для викладача*

Важливо спокійно ставитись і давати учасникам час на міркування – воно має лікувальну дію.

- **Мовчання і час на очікування**

Важливо, щоб викладач комфортно почувався під час довшого мовчання учнів. Пам'ятайте, що людям потрібен час для міркування. Дайте можливість мовчанню «спрацювати». Коли викладач завчасно ставить запитання, він може порушити процес мислення.

- **Поради для викладача**

Умійте почекаати – мовчання завжди здається довшим для вас, ніж для учнів.

Для різних людей і різних культур потрібен різний час для аналізу інформації й почуттів. Важливо поважати культурні та індивідуальні відмінності по відношенню до часу та процесу засвоєння інформації.

- **Експліцитне та імпліцитне навчання**

Чим більш експліцитно (детально та зрозуміло) викладач пояснить навчальне завдання, тим більше слухачі будуть задіяні в його виконанні, тим більше буде зроблено емоційної роботи.

- **Поради для викладача**

Нагадуйте слухачам, що навчання – це важка праця і що ця подорож триває все життя.

- **Намагайтесь не влаштовувати для учасників «емоційну засідку»**

Якщо ви не досить точно й детально пояснюєте навчальне завдання, у слухачів може виникнути відчуття, що ви їх завели в «емоційну засідку», і вони можуть відмовитися працювати.

- **Поради для викладача**

Завершуйте на позитивній ноті.
Завжди завершуйте, залишаючи надію.

ТЕМА І. ПРАВОВИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ

А. Теоретичний матеріал:

- 1.1. Соціальна інклюзія, поняття «справедливості в освіті» (визначення ОЕСР).
- 1.2. Діти із соціально вразливих груп: основні характеристики.
- 1.3. Навчання на основі прав людини й вивчення прав дітей.

Б. Практичні заняття:

- Конструктивне слухання.

Заняття «Історія мого імені».

Заняття «Керівництво для життя».

А. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ**1.1. Соціальна інклюзія: рівність в освіті**

У сучасному світі при розробці будь-яких програм, що стосуються людського розвитку, все більше використовується підхід, що базується на дотриманні основних прав і свобод людини. Разом з ідеями забезпечення соціальних прав і благополуччя людини протягом останніх десятиліть розвивалась концепція соціального відторгнення (соціальної ізоляції), яку Європейський Союз визначає як процес, за якого окремі індивіди не можуть повною мірою брати активну участь у житті суспільства¹. Причинами цього можуть бути бідність, брак базових життєвих компетентностей, можливостей для навчання впродовж усього життя або дискримінація. Це, у свою чергу, не дає можливості працевлаштування, отримання доходів та отримання освіти певного рівня. Як наслідок, такі люди чи групи людей часто не можуть брати участь у процесах прийняття рішень, що впливають на їх повсякденне життя. Таким чином, соціальне відторгнення є проявом безпосереднього порушення базових прав людини – права на освіту, охорону здоров'я, прийнятний рівень життя, на захист своїх інтересів і загалом на участь в економічному, соціальному, культурному та політичному житті суспільства.

Об'єктом соціального відторгнення може стати будь-яка людина, якщо вона відрізняється в суспільстві й не належить до домінуючої більшості. Як зазначав Рікард Рігер, директор представництва Програми розвитку ООН в Україні, соціальне відторгнення може стосуватись кожного – дитини з фізичною формою інвалідності, яка не може відвідувати школу та спілкуватися з однолітками, оскільки в будівлі немає ліфта, а в навчальному закладі – пандусу; молодої людини, хворої на ВІЛ-інфекцію, яка не може знайти друзів через страх і стигматизацію; дітей-сиріт, які не мають базових життєвих навичок².

Національна доповідь про людський розвиток «Україна: на шляху до соціального залучення» визначає групи населення, які перебувають у зоні ризику соціального відторгнення. До таких груп населення належать діти-сироти, багатодітні сім'ї, люди з інвалідністю, імігранти, люди, які живуть з ВІЛ/СНІД, безпритульні люди. Бідність, відсутність базових життєвих компетентностей, можливостей навчання впродовж життя, дискримінація можуть не тільки викликати неконкурентноспроможність цих груп населення на ринку праці, а й фактично вилучити їх із працевлаштування та отримання належних доходів, брати активну участь у житті суспільства.

¹ Joint report by the Commission and the Council on social inclusion, 2004.

² Національна доповідь про людський розвиток, 2011. Україна: на шляху до соціального залучення.

Концепція соціального залучення (інклюзії, включення), що є протилежною концепції соціальної ізоляції, з'явилась у результаті переходу більшості суспільств до демократичних цінностей, поваги до основних прав і свобод людей. Ця концепція виникла у відповідь на зростаючу соціальну нерівність, що стала наслідком нових умов на ринку праці, та невідповідності існуючої системи соціального забезпечення, що не могла задовольнити потреби різних верств населення.

Європейський Союз визначає соціальне залучення (соціальну інклюзію) як процес, що забезпечує тих, у кого є ризик бідності й соціального відторгнення, можливостями та ресурсами, необхідними для активної участі у процесі прийняття рішень, що впливають на їх життя та доступ до основних прав. Інакше кажучи, соціальна інклюзія – це процес змін у політичній, економічній, соціальній сферах життя, спрямований на утвердження соціальної рівності.

Соціальна інклюзія охоплює широкий спектр стратегій і ресурсів, які зорієнтовані на ті групи населення, які перебувають у несприятливому середовищі.

Основними принципами концепції соціальної інклюзії є:

- ✱ Цінування, визнання й повага окремих осіб і відповідної соціальної групи. Це, зокрема, передбачає визнання відмінностей у розвитку людей, поширення переконання, що всі люди є однаково цінними для суспільства, незважаючи на індивідуальні відмінності.
- ✱ Розвиток людини, що передбачає надання можливостей для навчання й розвитку, творчого та інтелектуального розвитку особистості, вибору людини жити значущим для неї життям.
- ✱ Причетність та участь – наявність підтримки у процесі прийняття рішень кожною людиною, що стосуються сім'ї та участі в житті суспільства. Це означає, що діти можуть самостійно приймати рішення та контролювати послуги, які їм надаються, а батьки брати участь у прийнятті рішень про вибір навчального закладу та вирішення інших питань, що впливають на життя їхніх дітей; громадяни залучаються до участі та прийняття політичних рішень, що стосуються життя суспільства.
- ✱ Територіальна близькість – це спільне користування місцевими ресурсами, як наприклад, громадськими місцями – бібліотеками, театрами, парками тощо.
- ✱ Матеріальний добробут – наявність матеріальних ресурсів і, зокрема, фінансової підтримки, соціальних програм.

Взаємозв'язок між людським розвитком країни та рівнем освіти населення визнається як беззаперечний факт. Тому усунення проявів соціального відторгнення у сфері освіти, різноманітних інституційних і фінансових бар'єрів для отримання освіти необхідного рівня є передумовою досягнення загального прогресу в розвитку суспільства, а доступність освіти для різних категорій населення розглядається перш за все як соціальна проблема, що тісно пов'язана з ідеями соціальної справедливості та соціальної рівності. При цьому доступність освіти визначається не як кінцева мета, а і як важливий чинник забезпечення соціальної цілісності та стабільності суспільства. Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) визначає *рівність в освіті як таке освітнє середовище, де індивіди можуть здійснювати вибір навчальних можливостей упродовж усього життя на основі власних талантів і здібностей, а не на основі стереотипів, упереджених очікувань чи дискримінації*. Таке освітнє середовище дає економічні та соціальні можливості незалежно від статі, етнічної належності, раси чи соціального статусу³.

Відповідно до рекомендацій ОЕСР, справедливість в освіті має два взаємопов'язані аспекти:

- 1) Рівність можливостей, за яких особиста життєва ситуація та соціальне становище (наприклад, гендерний фактор, соціально-економічний статус, етнічне походження тощо) не повинні бути перешкодою для реалізації особистого потенціалу у сфері освіти.
- 2) Інклюзія, що передбачає здобуття освіти мінімального рівня для всіх (в Україні мінімальний рівень освіти передбачає загальнообов'язкову середню освіту). Тому забезпечення реалізації права на освіту для всіх членів суспільства є передумовою соціального залучення.

1.2. ДІТИ ІЗ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ ГРУП: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Першим кроком у забезпеченні якісної інклюзивної освіти є розуміння категорії дітей, котрі найбільше можуть мати труднощі в навчальному процесі, а відтак бути неуспішними. Щоби краще зрозуміти причини їхньої неуспішності в навчальному процесі, важливо розуміти індивідуальні особливості таких дітей, яких часто відносять до категорії соціально відторгнутих, вразливих груп населення. До цієї категорії дітей відносяться діти з особливими освітніми потребами, діти з інвалідністю, діти з ромських сімей та інші. Як і решта дітей, ці діти є насамперед індивідуальними особистостями, чий індивідуальні відмінності повинні враховувати педагоги.

До таких індивідуальних особливостей можна віднести їх соціально-економічний статус, культурні особливості, ставлення, інтереси, вид професії, яку вони бажають здобути, тощо. Єдине, що відрізняє їх від решти учнів, – це брак успішності у процесі навчання та житті навчального закладу. Саме розуміння причин цієї неуспішності може виявитися критичним для педагогів навчальних закладів, які можуть суттєво підтримати цих дітей. Чим раніше педагоги зможуть визначити учнів, які потребують додаткової підтримки, тим швидше вони зможуть внести зміни у власні методи викладання й, можливо, у самий зміст навчальної програми.

Як уже зазначалось, визначення соціальної вразливості потрібне не для того, щоб нав'язати цей ярлик на учня, а для того, щоби зрозуміти причини та надати необхідну додаткову під-

³ Мешкова Т. А. Проблема доступности образования и равенства образовательных возможностей в странах ОЭСР / Т. А. Мешкова, Б. В. Железов. Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/text>.

тримку. За результатами дослідження, що проводилось Європейською Комісією, департаментом працевлаштування та соціальних питань протягом 2002–2006 років⁴, до вразливих груп молоді належать основні чотири категорії:

Економічно вразливі учні

Ця група характеризується такими критеріями:

- Дохід учня чи сім'ї нижче прожиткового мінімуму.
- Учні чи члени сім'ї тривалий час є безробітними.
- Учні з багатодітних сімей.
- Діти сімей-мігрантів.

Педагогу не так важливо знати точний дохід сім'ї чи учня, як ситуацію в цілому, щоби зрозуміти причину неуспішності учня та сприяти її вирішенню.

Соціально вразливі учні

Такі учні переважно тримаються ізольовано від своїх товаришів по навчанню й зазвичай мають обмежені можливості брати активну участь у житті навчального закладу чи місцевої громади. Переважно до цієї групи відносяться такі учні:

- Представники етнічних чи національних меншин.
- Діти, у сім'ях яких є випадки злочинності (дитячої чи дорослої).
- Діти із сімей мігрантів, які не пристосувались до нових умов.
- Учні, в яких бракує позитивної соціальної самоконцепції.
- Учні, в яких є проблеми зі встановленням соціальних контактів.
- Учні, які байдужі до такого поняття, як «законослухняність».

Звісно, це не всі критерії, з яких можна зрозуміти причину поведінки таких учнів. Також необов'язково, що учень – представник національної меншини, зокрема ромської, буде відноситись до соціально вразливої групи тощо.

Одним зі способів визначення соціально вразливих учнів є соціограма. Для цього педагог може попросити учнів написати на аркуші паперу прізвища тих учнів, з якими б вони хотіли разом сидіти за столом, працювати або товаришувати найбільше, та тих, з якими вони б хотіли

⁴ www.ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion

виконувати ці та інші види соціальної діяльності найменше. Результати соціограми можуть дати інформацію про те, які учні можуть належати до соціально вразливої групи.

Культурно вразливі учні

Часто слово «культура» асоціюється із книгами, театром, концертами та іншими формами прояву культурного життя. Насправді, це слово має набагато ширше значення. У будь-якій громаді, у тому числі й сім'ї, розвивається власна культура, яка включає етичні норми (розуміння, що таке «добре» і що таке «погано»), розподіл ролей та організацію взаємовідносин у сім'ї, ролі та взаємостосунки жінок і чоловіків, важливі традиції, мову, способи обміну інформацією, реакцію на інші культури, роль релігії тощо.

Для педагога найбільш складно визначити учнів, які відносяться до культурно вразливої групи. Здебільшого такі учні мають брак досвіду проживання в сім'ї, а також брак досвіду взаємодії з іншими соціальними, культурними й державними інституціями. Таких учнів можна розпізнати за такими критеріями:

- Необізнаність із певними аспектами життя.
- Брак розуміння та використання базових правил увічливості.
- Учні із сімей, члени яких мають обмежений рівень освіти.

Академічно чи інтелектуально вразливі учні

Учнів цієї категорії ідентифікувати значно легше – низькі результати їхніх тестів чи інших контрольних робіт можуть свідчити про те, що ці учні належать до категорії учнів з порушеннями чи затримкою когнітивного розвитку. Зазвичай такі учні також мають проблеми зі спілкуванням, причиною яких можуть бути вади мовлення.

Зазначені чотири категорії вразливих учнів представлені не для того, щоб намагатись віднести того чи іншого учня до певної категорії – у багатьох випадках одна дитина може відноситись до кількох категорій, і зазначені категорії не є єдиними. Проте ці категорії можуть стати першим кроком до розуміння причин неуспішності учнів у навчанні.

Як зазначалось вище, у Національній доповіді про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» такі групи населення зазначаються як такі, що перебувають під загрозою соціального відторгнення: діти-сироти, багатодітні сім'ї, люди з інвалідністю, імігранти та діти трудових мігрантів, ромське населення, люди, які живуть з ВІЛ/СНІД, і бездомні люди. Серед найбільш відторгнутих від сфери освіти знаходяться особи з інвалідністю та ромське населення.

Уся ця інформація є важливою з огляду на розуміння додаткових потреб вищезазначених груп учнів, забезпечення яких сприятиме успішності цих учнів у навчанні.

1.3. НАВЧАННЯ НА ОСНОВІ ПРАВ ЛЮДИНИ Й НАВЧАННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

Соціальна інклюзія тісно пов'язана з дотриманням і захистом основоположних прав і свобод людини, які містяться в основних міжнародних конвенціях та інших документах Організації Об'єднаних Націй (ООН) – провідної організації, що займається питаннями захисту прав людини та вже понад півстоліття є визнаним міжнародним законотворцем.

З моменту здобуття Україною незалежності в 1991 році та вибору курсу на розбудову відкритого демократичного суспільства країна ратифікувала низку міжнародних документів у сфері захисту прав людини, зокрема у сфері забезпечення права на освіту. Ці документи визначають ключові стандарти прав людини, у тому числі і права на здобуття освіти. У своїх законодавчих актах Організація Об'єднаних Націй визначила, що питання інвалідності стосується сфери захисту прав людини, а не тільки реабілітації та соціального забезпечення.

Нижче зазначені основні міжнародні документи у сфері захисту прав людини, що мають вплив на дітей з особливими освітніми потребами, дітей із соціально вразливих груп, зокрема на дітей ромських сімей.

❖ *Загальна декларація ООН про права людини*

Найбільш фундаментальним утіленням прав людини на міжнародному рівні стала *Загальна декларація ООН про права людини*, що була прийнята ООН 10 грудня 1948 р. Загальна декларація ООН про права людини проголосила рівність прав усіх людей без винятку.

Уперше в історії цей міжнародний документ зазначив у переліку основних прав і свобод людини соціальні та економічні права, у тому числі і право на освіту. *Стаття 26* декларації зазначає, що «кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, щонайменше початкова й загальна освіта. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного».

У декларації визначено основні завдання, що стоять перед освітою, – «... освіта повинна бути спрямована на різнобічний розвиток людської особистості й посилення поваги до прав людини та її основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими й релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру».

❖ *Конвенція ООН про права дитини*

Питання міжнародного регулювання прав дітей окреслено в ухваленій у 1989 році Конвенції ООН про права дитини, яку Україна ратифікувала Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року. Конвенція ООН про права дитини ґрунтується на визнанні прав усіх дітей, на пріоритетності загальнолюдських цінностей і гармонійному розвитку особистості, недискримінації дитини за жодними ознаками.

Право всіх дітей без винятку на одержання освіти є ключовим положенням цієї конвенції, оскільки освіта є самоцінністю й визнається фундаментальним правом кожної людини. Освітнім правам дітей присвячена стаття 28, де зазначається, що «Держави-учасниці визнають право дитини на освіту і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони:

- а) Забезпечують безкоштовну й обов'язкову початкову освіту.
- б) Сприяють розвитку різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей і вживають такі заходи, як забезпечення безкоштовної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги.
- в) Забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів.
- г) Забезпечують доступність інформації та навчальних матеріалів для всіх дітей.
- д) Уживають заходи для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.»

❖ *Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ)*

У 2001 році, визнаючи необхідність більш активної допомоги найбіднішим націям, держави-члени ООН прийняли «Цілі розвитку тисячоліття на період до 2015 року», мета яких – прискорення розвитку шляхом покращення соціальних та економічних умов у найбідніших країнах світу. Ці цілі були офіційно визначені на Саміті Тисячоліття у 2000 році, де всі присутні світові лідери прийняли Декларацію тисячоліття ООН, яка містила вісім цілей і 21 завдання:

- 1. Ліквідувати абсолютну бідність і голод.
- 2. Забезпечити загальну початкову освіту.
- 3. Сприяти рівноправності статей і розширенню прав жінок.
- 4. Зменшити дитячу смертність.
- 5. Покращити охорону материнського здоров'я.
- 6. Боротися з ВІЛ/СНІД, малярією та іншими захворюваннями.
- 7. Забезпечити екологічну стійкість.
- 8. Сформувані світове партнерство з метою розвитку.

Незважаючи на прогрес у досягненні ЦРТ, зокрема цілі 32 – забезпечити загальну початкову освіту, щонайменше 250 млн дітей молодшого шкільного віку в усьому світі не вміють достатньо добре читати, писати та рахувати для того, щоби продовжувати подальшу освіту⁵.

Оскільки 2015 рік був останнім роком виконання «Цілей розвитку тисячоліття», а також ураховуючи, що не всі цілі були досягнуті повністю, ЮНЕСКО спільно з Інститутом статистики⁶ та Центром універсальної освіти⁷ (Вашингтон, США) створило робочу групу з метою розробки

⁵ Світовий моніторинговий звіт про виконання ЦРТ. – 2012. ЮНЕСКО.
⁶ <http://www.uis.unesco.org/>.
⁷ <http://www.brookings.edu/>

рекомендацій, які допоможуть країнам і міжнародним організаціям вимірювати та покращувати навчальні досягнення дітей і молоді в усьому світі.

Навчання на основі прав дитини й навчання прав дітей

Діти повинні не тільки знати про свої права, а й цінувати їх і вміти ними користуватися. Для цього педагоги повинні використовувати правовий підхід на основі таких стратегій:

- ✳ Ознайомлення із правами дітей: діти знають про свої права й розуміють їх (знання й розуміння).
- ✳ Навчання з опорою на права дітей – діти на практиці мають справу з реалізацією прав дітей як принципів, що регулюють роботу класу і шкільної спільноти (погляди, цінності, навички).
- ✳ Навчання в інтересах прав дітей – дітей заохочують до використання своїх прав у класі та школі. Таким чином вони готуються бути інформованими та активними громадянами демократичного суспільства.

Ефективне навчання передбачає чітке усвідомлення навчальних цілей і завдань не тільки вчителем, а й самими дітьми. Ефективність навчального процесу є вищою, якщо діти знають, чому і для чого вони знайомляться з певною інформацією, поняттями, категоріями, розвивають навички та уявлення про моделі та принципи поведінки в демократичному суспільстві. Діти повинні мати можливість аналізувати власне ставлення до навчання в цілому, а також своє ставлення до себе як до частини ширшої спільноти, до своїх сильних і слабких сторін. Навчання з опорою на права людини стимулює педагогів давати дітям можливість навчатись, виходячи з їхніх потреб. Це дає можливість зрозуміти наші спільні та відмінні інтереси.

Навчання з опорою на права дітей і в інтересах таких прав вимагає від педагога сприйняття своєї поведінки і своєї особистості як прикладу для наслідування. Діти будуть з довірою ставитись до інформації дорослих, якщо вони підтверджуватимуть її власною поведінкою, наприклад, тоном голосу, що демонструє розуміння, терпимість, чесність, доброзичливе ставлення до всіх учнів.

**OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS**

Ми пропонуємо приклади занять, які вчитель може провести з дітьми з навчання прав дитини

ЗАНЯТТЯ «ЗНАЙОМСТВО З ІМЕНАМИ»

Навчальні результати:

- ☉ Діти дізнаються, що їхні однокласники мають різні імена, й позитивно ставляться до них.
- ☉ Діти розумітимуть, що за розмаїттям імен – різні особистості, а всі разом вони є спільнотою класу. Як аналогії – букет, що складається з різних квітів; дощові краплі, вагони поїзда тощо.
- ☉ Діти розумітимуть і цінуватимуть підтримку школи при набутті знань і розвитку здібностей.
- ☉ Діти будуть усвідомлювати, що школа – це не тільки обов'язок учитися. Школа створена ще й тому, діти мають право навчатись та отримувати освіту, а вчителі й держава забезпечують це право.

Необхідні матеріали:

Вирізані з паперу «серця».
Шнурок.
Ножиці.
Клей.
Фотографії дітей.
Аркуш ватману.

Хід проведення:

1. Діти сідають у коло. Усередині кола на підлозі розміщені паперові «серця». На кожному «серці», до якого прив'язаний шнурок, написано ім'я однієї дитини. Одне «серце» з іменем учителя також знаходиться серед інших. Можна також використати фотографії дітей.
2. Учитель пропонує дітям обговорити такі запитання:
 - Чи знаємо ми всіх дітей на ім'я?
 - Кого як звати?
3. Кожна дитина бере «сердечко» з іменем іншої дитини і продовжує обговорення за допомогою таких запитань:
 - Що мені подобається в ньому/ній?
 - Які в нас є спільні інтереси?
 - Чого мені буде не вистачати, якщо він/вона не прийде у школу?
4. Кожна дитина розповідає про іншу дитину й передає їй «сердечко» з її ім'ям.
5. Кожна дитина залишає в себе «сердечко» і носить його до кінця заняття. Це повторюється на наступних заняттях до тих пір, доки діти не познайомляться один з одним.

ЗАНЯТТЯ «МИ ВСІ РІЗНІ»

Навчальні результати:

- ⊙ Усі діти різні. Кожна дитина унікальна за своїм характером, інтересами та іменами.
- ⊙ Усі діти мають різні права, зокрема право на ім'я (стаття 7) і право на освіту (стаття 28).
- ⊙ До людей можна звертатись лише на ім'я, тому важливо знати імена людей.
- ⊙ Кожний з нас унікальний, як унікальні квіти. Школу можна уявити, як вазу з різними квітами. Без квітів ваза не має свого значення.

Необхідні матеріали:

- Ножиці.
- Папір різного кольору та фактури.
- Аркуш ватману.

Хід проведення:

1. Діти виготовляють свої квіти і прикріплюють усередині свої фотографії.
2. Разом роблять «букет» і прикріплюють його на аркуш ватману.
3. Діти сідають у коло та обговорюють результати, відповідаючи на такі можливі запитання:
 - Що означають квіти? Ваза?
 - Чому важливо мати ім'я?
 - Що саме мені сподобалось у цьому занятті?
 - Чого я навчилась/навчився?
 - Що я знаю про своїх однокласників? Про свого вчителя?
4. Учитель ще раз розповідає про два права дітей і про те, що 20 листопада відзначається день прав дітей.
5. Разом учитель і діти знаходять місце для розташування плаката.

ЗАНЯТТЯ «УСІ НАШІ ІМЕНА»

Навчальні результати:

○ Діти будуть пишатися своїми іменами і знати значення своїх імен, історію вибору батьками свого імені.

Стаття 7 Конвенції про права дитини захищає право дитини на ім'я. Прізвище дитини означає її приналежність до певного роду. Але власне ім'я перетворює дитину на особистість – унікальну особистість у світі.

Обережно підходьте до цієї теми, оскільки у класі можуть бути діти, які не живуть зі своїми біологічними батьками або втратили свої імена в результаті вимушеного переїзду тощо.

Необхідні матеріали:

Паперові стрічки.
Аркуші ватману.
Старі ілюстровані журнали.
Фарби, пензлики.
Декілька ножиць, клей.

Хід проведення:

1. Учитель сидить у колі разом з дітьми. Діти тримають паперові стрічки, на яких написані їхні імена. Учитель також тримає стрічку зі своїм ім'ям.

2. Діти по черзі називають свої імена, намагаючись запам'ятати всі імена. Для полегшення запам'ятовування можна робити це в ігровій формі:

- Разом зі своїм іменем треба називати імена тих, хто сидить ліворуч і праворуч.
- Учитель не вказує на якісь спільні риси (колір очей, одягу тощо) і просить дітей відгадати, про кого йдеться.

3. Обговорення:

- Чи подобається мені моє ім'я? Чому?
- Інколи імена скорочують. Чи подобається мені моє скорочене ім'я? Чому?
- Що відбувалось би у школі, якби всі діти мали однакові імена або не мали їх узагалі?

ЗАНЯТТЯ «КОЖНОМУ Є ПРО ЩО РОЗПОВІСТИ»

Підготовча робота – учитель роздає запитання для домашнього завдання:

- Коли я народився?
- В який час?
- Який це був день тижня?
- Якою була погода в цей день?
- Де я народився?
- Хто був присутнім у момент мого народження?
- Якими були моя вага й ріст?
- Чому мені дали саме таке ім'я?

Хід проведення:

1. Діти сідають у коло й розповідають, про що вони дізнались від батьків.
2. Учитель може використати цю інформацію в інших навчальних цілях – наприклад, побудувати графік з датами народження, вагою чи ростом дітей при народженні й на даний момент тощо.
3. Роздати дітям великі аркуші паперу, щоб вони лягли, й обвести їхні силуети за допомогою вчителя чи інших дітей. Потім розмалювати власні силуети.
4. Прийняття рішення про розміщення силуетів.

ЗАНЯТТЯ «УСІ НАШІ ІМЕНА»

Навчальні результати:

- ☉ Діти розширять свої знання про права дітей.
- ☉ Діти розвинути навички мовлення, знаходження асоціацій між окремими предметами, які можуть символізувати ті чи інші права.
- ☉ Діти розвинути навички художньої творчості – виготовлення малюнків.

Поради для вчителя:

Ця тема розрахована на більш тривалий період і її можна розпочинати у вересні й закінчити до 20 листопада – Дня прав дітей.

Необхідні матеріали: Карточки з описом прав дітей.

Хід проведення:

1. Учитель кладе на стіл карточки з описом прав дітей і 1–2 предмети, пов'язані із цими правами. Наприклад, олівець, що асоціюється зі статтею 28 (право на освіту).
2. Учитель пропонує розпочати організацію Музею прав дитини:
 - Намалювати малюнки, які стосуються тих чи інших прав дитини.
 - Принести з дому 1–2 предмети, що асоціюються з тими чи іншими правами дитини тощо.
3. Важливо, щоб діти могли представити й обговорити свої малюнки та «музейні експонати».
4. Організація виставки малюнків, присвячених правам дітей, відкриття Музею прав дитини.

Б. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

КОНСТРУКТИВНЕ СЛУХАННЯ

«Конструктивне слухання» є прийомом, який сприяє тому, щоб люди дійсно слухали один одного. Зазвичай у процесі діалогу люди переривають один одного, оскільки більше турбуються про те, щоб їх вислухали, а не про те, що хоче сказати інша людина. Конструктивне слухання встановлює умови таким чином, що люди вимушені слухати один одного.

Ця методика часто використовується на тренінгах про подолання упереджень з метою забезпечення однакового часу на висловлювання і слухання для всіх учасників, незалежно від їхніх індивідуальних відмінностей. Цей прийом також сприяє рефлексії й вирішенню проблем.

За визначенням Ж. Реза:

«Конструктивне слухання не є ієрархічним чи авторитарним. Той, хто слухає, намагається дати співрозмовнику можливість виразити почуття, вибудувати («сконструювати») власне розуміння й використати весь інтелектуальний потенціал, щоби творчо реагувати на ситуацію, замість того, щоби покладатись на звичні уявлення чи негнучкі методи. Оскільки цей процес спрацьовує краще за все, коли в того, хто слухає, немає відчуття, що на нього нападають і йому треба захищатись, то той, хто висловлюється, не повинен критикувати чи скаржитись на того, хто слухає» .є краще за все, коли в того, хто слухає, немає відчуття, що на нього нападають і йому треба захищатись, то той, хто висловлюється, не повинен критикувати чи скаржитись на того, хто слухає»⁸.

Хід проведення:

1. Скажіть учасникам: «Я попрошу вас розповісти історію вашого імені. Для цього я представлю прийом, який називається «конструктивне слухання». Протягом вивчення нашого курсу ми будемо користуватися цим прийомом кілька разів.
2. Перед тим як розповісти про правила цього прийому, вам треба буде вибрати собі партнера. Виберіть когось, кого ви ще не знаєте.
3. Отже, темою розмови буде «Історія мого імені». Розкажіть своєму партнеру, що означає ваше ім'я, хто дав вам це ім'я, і чи не хотіли б ви його змінити (якщо так, то на яке). Після конструктивного слухання ви представите один одного всій групі. Нагадайте учасникам правила конструктивного слухання разом з інструкцією про виконання.

Правила конструктивного слухання

- ⊙ Одна людина висловлюється протягом відповідного часу, а інша слухає.
- ⊙ Тому, хто слухає, не можна нічого казати, а лише демонструвати

активний інтерес до того, що каже інша людина, використовуючи міміку й мову жестів. Демонструйте своєму партнеру повну увагу, звільнивши свій розум від власних думок. Будьте чутливими до потреб вашого партнера.

☉ Мовчання є прийнятним. Коли прийде ваша черга висловитись і вам буде потрібен час подумати, настане мовчання. Той, хто слухає, буде зберігати мовчання, чекати й не показувати нетерпіння.

☉ Коли я дам сигнал, ви поміняєтесь ролями.

☉ Кожна людина буде висловлюватися три хвилини.

Поради для викладача

- Потурбуйтеся, щоби пари сиділи на певній відстані одна від одної.
- Учасники повинні сидіти обличчям один до одного.
- Ходіть по аудиторії, щоби спостерігати за парами і не допускати, щоб ті, хто слухає, розмовляли.
- Потурбуйтеся, щоб у вас був сигнал, коли прийде час помінятись ролями, – дзвіночок тощо.
- Після конструктивного слухання виділіть кілька хвилин на перерву перед початком другої частини цієї вправи.

4. Кожний учасник коротко представляє свого партнера всій групі.

5. Після того як учасники представлять один одного, проаналізуйте цей процес. Спитайте у слухачів: якими були їхні відчуття під час процесу; що виявилось для них складним (якщо було щось таке); а також яким чином вони б могли використати цю вправу з іншими дорослими чи дітьми.

6. Нагадайте слухачам, що ви будете використовувати цю вправу знову, щоб забезпечити час висловлюватись і слухати, і кожного разу вони будуть це робити з новим партнером.

Заняття «Керівництво для життя»

Навчальні результати:

- ☉ Слухачі будуть дотримуватися правил, які сприяють позитивній взаємодії під час слухання навчального курсу.
- ☉ Слухачі відчують вплив позитивної комунікації, дотримуючись установлених правил.

Перед заняттям напишіть на великому аркуші паперу «Керівництво для життя». На іншому аркуші паперу напишіть запитання: «Чого я очікую від близьких для мене людей для того, щоб ми жили в гармонії один з одним?».

Заняття «Керівництво для життя»

Навчальні результати:

- Слухачі будуть дотримуватися правил, які сприяють позитивній взаємодії під час слухання навчального курсу.
- Слухачі відчують вплив позитивної комунікації, дотримуючись установлених правил.

Необхідні матеріали:

Великі аркуші паперу, маркери.

Роздавальний матеріал А. *Навички реалізації «Керівництва для життя».*

Хід проведення:

- 1.** Попросіть слухачів подумати над запитанням «Чого я очікую від близьких людей, для того, щоб ми жили в гармонії один з одним?».
- 2.** Попросіть слухачів подумати індивідуально й написати ТРИ речі, які їм здаються найбільш важливими.
- 3.** Об'єднайте слухачів у малі групи із 3–4-х осіб.
- 4.** Кожна група повинна вибрати учасників для виконання наступних ролей (ролі ви можете також написати на аркуші паперу):
 - *Фасилітатор* – просить кожного учасника протягом однієї хвилини пояснити вибрані якості.
 - *Секретар* – записує важливі якості – спочатку найбільш важливу, потім по нисхідній.
 - *Доповідач і помічник* – представляють усій групі вибір своєї групи.
- 5.** Поясніть, що в будь-якій групі явно чи приховано існують певні правила. Ці правила становлять основу культури, яка визначає особливості взаємодії людей між собою.
- 6.** Розмістіть підготовлений вами аркуш паперу «Керівництво до життя» та слайд «Керівництво для життя» (також можна видати роздавальні матеріали «Керівництво для життя» й «Навички для здійснення керівництва для життя»).
- 7.** Організуйте «прогулянку по картинній галереї», щоб учасники могли порівняти результати роботи інших груп.
- 8.** Поясніть, що в будь-якому середовищі (дім, школа, робота) таке «Керівництво для життя» є дуже ефективним для створення безпечного навчального середовища та атмосфери співпраці.
- 9.** Спитайте у слухачів, яким чином вони б могли використати цю вправу з іншими дорослими чи дітьми.
- 10.** Запропонуйте слухачам дотримуватись цього «Керівництва для життя» під час навчального курсу.

** Поради для викладача*

Якщо є час, ви можете попросити слухачів у письмовій формі або з партнером подумати над запитанням, як би ви могли використати «Керівництво для життя» вдома, у школі чи на роботі?

ТЕМА II. СТЕРЕОТИПИ І ПРИРОДА ЛЮДИНИ

А. Теоретичний матеріал:

- 2.1. Стереотипи та установки. Процес формування упереджень і стереотипів.
- 2.2. Сфери функціонування і природа людини.
- 2.3. Теорія «жертви»: домінуючі та маргінальні групи.

Б. Практичні заняття:

Заняття «Лейла й Мухаммед».

Заняття «Соціальні стереотипи».

Заняття «Три культури».

Заняття «Особистий простір».

Заняття «Природа людини».

Заняття «Звинувачуємо жертву».

Заняття «Висловись».

Заняття «Лимонляндія».

Заняття «Потреби ромської меншини».

Заняття «Соціальний клас».

Заняття «Термінологічний словник».

А. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

2.1. Стереотипи й установки

Установки - це відносно стійкі суб'єктивні ставлення (позитивні або негативні) по відношенню до певних об'єктів (груп, національностей, окремих людей, інституцій тощо). Дані, на яких базуються ставлення, можуть спотворюватись, модифікуватись, інтерпретуватись відповідно до упереджень.

Кожна установка складається із трьох компонентів:

- когнітивного (те, що ми думаємо);
- афективного (те, що ми відчуваємо);

- поведінкового (те, що ми робимо).

Соціальна психологія визначає **упередження** як особливий вид установок.

- Судження, які не базуються на фактах і логічних аргументах;
- які важко змінити;
- з якими пов'язані сильні емоції.

Упередження досліджуються через вимірювання соціальної дистанції – тобто через готовність прийняти або відторгнути специфічні соціальні стосунки із членами певної групи.

Типи/ступені упереджень:

- Плітки та стереотипні судження (брудні, бридкі, злі).
- Соціальна дистанція – уникнення контакту.
- Дискримінація – обмеження різних прав.
- Фізичний напад – перехід від вербальної до фізичної агресії.
- Геноцид – знищення.

Стереотип – це надмірне спрощене узагальнення по відношенню до певної групи, яке зазвичай має зневажливий відтінок.

- Стереотипи представляють когнітивний компонент установок, тоді як соціальна дистанція зазвичай пов'язана з поведінковим компонентом установок.
- Створення стереотипів допомагає нам осмислювати навколишній світ у ситуаціях, які є незрозумілими для нас (коли ми не володіємо достатньою інформацією).
- Мислення стереотипами «заповнює прогалини» – недостатню інформацію й тим самим дає нам помилкове почуття впевненості, безпеки та чіткості.

Є два погляди на походження та функції стереотипів:

- Невиправдані узагальнення, результат неповної індукції – такі судження базуються на обмеженому досвіді (тому часто несуть у собі певну долю істини) й виконують функцію певної орієнтації у світі, подібно до інших понять.
- Вираження та раціоналізація упереджень (тобто специфічні установки).

Соціальні стереотипи – це результат виправданого чи невинуватеного пояснення людей або групи людей за якимось ознаками.

Американський журналіст Уолтер Липман уперше використав термін у суспільних науках і назвав стереотипи «картинками в головах». Його основою тезою було положення про те, що частіше за все наші уявлення про інших людей формуються на основі інформації з інших джерел, а не на основі безпосереднього досвіду. Джерела інформації рідко змінюються самі, навіть під час безпосередньої зустрічі з людиною іншої культури; тому що ми бачимо, що ми вже

запрограмували побачити.

Упередження – це стійкі стереотипи.

Упередження – це судження, зроблені раніше, які наносять шкоду групі людей.

У той час як **стереотипи** – це переконання чи розуміння, які можна змінити, **упередження** – це ставлення, яке змінити складно.

Три етапи процесу формування упереджень і стереотипів

1. *Створення «помітних» категорій*: коли ми знайомимося з людьми, ми звертаємо увагу на характеристики, які найбільше «кидаються в очі», ігноруючи при цьому інші характеристики.
2. *Створення невірних узагальнень про групу* (стереотипи та упередження): на основі цих помітних характеристик ми робимо висновки про людину й робимо узагальнення про групу, до якої відноситься ця людина. Упередження та стереотипи ведуть до невірних узагальнень про окремих людей, коли ми думаємо, що та група, до якої ці люди належать, є однорідною. Такий спосіб мислення заперечує право відрізнятися від інших. Коли реальність не відповідає нашим упередженням і стереотипам, у нас зазвичай з'являється тенденція «спотворити» реальність для того, щоби зберегти те, у що ми хочемо вірити.
3. *Інше ставлення й дії по відношенню до цих людей* – у відповідності з цими висновками (дискримінація).

Функції упереджень і стереотипів

Упередження та стереотипи допомагають нам:

- Осмислити і зрозуміти оточуючий нас світ (у ситуаціях, які нам не зовсім знайомі), тобто коли ми не володіємо достатньою інформацією, стереотипне мислення «заповнює прогалини» – інформацію, якої нам недостатньо, – й тим самим дає нам почуття безпеки, упевненості й чіткості.
- Оцінити ту групу, до якої ми самі належимо.
- Оцінити інші групи, їх характеристики і способи функціонування.
- Виправдати дискримінацію тих, хто належить до інших груп.

Дискримінація

Дискримінація (з лат. Discriminare – відрізняти) – невинуватене, несправедливе, нерівне ставлення та сприйняття окремих людей через їх приналежність до певної групи (на основі якоїсь ознаки, зазначеної в міжнародних документах про права людини). Це порушення прав людини і виникнення конфліктів у суспільстві.

Позитивна дискримінація – дії (система заходів), спрямовані на спеціальну підтримку груп, які знаходяться в несприятливому становищі, а також на захист суспільно значущих інтересів цих груп.

Терпимість і толерантність

«Терпимість – це активне ставлення, що формується на основі визнання основних прав і свобод людини й обов’язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку... Держави-учасниці зобов’язані виховувати громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, попереджати конфлікти або вирішувати їх ненасильницькими способами».

Декларація принципів терпимості ООН

Нетерпимість може виникнути через брак знань про інших людей, культури та способи життя.

Нетерпимість є небажаною, оскільки створює непотрібну відстань між групами і може по-сіяти ворожість між ними.

Для того щоб жити в мирі, слід виховувати терпимість між людьми і народами, не дивлячись на відмінності між ними. Проте важливо підкреслити, що не слід терпимо ставитись до всього.

Нетерпимість може бути й позитивним явищем, якщо буде встановлювати межі дій, які, наприклад, порушують права людей.

Толерантність (від лат. Tolerate – терпіти, приймати, проявляти розуміння) – це готовність лояльно ставитись до «чужого», що відрізняється від вашого способу мислення, віросповідання, поведінки, тобто визнання за іншими людьми права на власний світогляд.

Потреба в толерантності міститься в «золотому правилі», що зазначає: «Якщо не хочеш, щоб це робили інші, не роби це сам».

Толерантність відрізняється намаганням зрозуміти спонукальні мотиви інших людей, у тому числі тих, хто здійснює моральні злочини.

Проте ця якість не тотожна байдужості до зла і злочинів, навпаки, вона виражає готовність допомогти іншим людям.

Основні принципи роботи з викорінення упереджень і дискримінації

- * «Ізми» - це завчені моделі мислення й поведінки, які свідомо чи несвідомо передаються через інститути існуючої соціальної системи та сприймаються дітьми як власні й істинні.
- * «Ізм» - це упередження проти групи людей або окремих осіб, яке підтримується або санкціонується чи законодавчо закріплюється інститутами діючої системи.
- * Дослідження свідчать, що повністю відівчити від упереджень неможливо, проте можливо розвинути здатність до переоцінки стереотипів і негативної інформації, які лежать в основі упереджень.

- * Борючись з упередженнями та дискримінацією, важливо наводити наочні приклади, зрозумілі всім, які дають можливість зрозуміти, що відчуває людина, яка є аутсайдером, а також розрізняти різні рівні загрози й ущемлення своїх прав (життєві випробування відрізняються різним рівнем загрози).
- * Слід формувати усвідомлення того, що поділ на «нас» і «них» шкодить обом сторонам.
- * Важливим кроком у викоріненні упереджень і дискримінації є те, що люди перестають заперечувати те, що вони існують у своєму середовищі.
- * Незалежно від мотивів, почуттів і відносин людини, поведінка без дискримінації краще, ніж дискримінаційна поведінка.
- * Почуття гордості – більш правильна вихідна точка для роботи, ніж почуття провини.
- * Чітка ідентичність може бути основою для того, щоби поважати й цінувати інших, які відрізняються від нас.
- * Необхідні співчуття іншим та їх активне слухання.

Як протистояти різним «ізмам»

- * Будьте активними, коли стикаєтеся з дискримінаційним ставленням і поведінкою: ігноруючи проблему, ми не досягаємо жодних результатів, але створюється враження, що ми мовчки погоджуємось. Дайте чітко зрозуміти, що подібна поведінка вам неприємна, і ви не збираєтесь терпіти жодних дій, які дискримінують будь-яку групу людей.
- * Будьте готовими до суперечностей і конфліктів і навчіться займати активну позицію. Конфлікт може бути стимулом для змін.
- * Необхідно усвідомити власні установки, очікування та стереотипи; будьте готовими визнати обмеженість власної точки зору.
- * Активно слухайте інших і вчіться на основі їхнього досвіду.
- * Розмовляйте такою мовою й дійте таким чином, щоб не слідувати стереотипам і не виключати інших людей – будьте прикладом для наслідування.
- * Володійте точною інформацією, яка підтримує критичну переоцінку стереотипів. Намагайтесь більше дізнатися про свою культуру та культуру інших.
- * Визнавайте багатоманітність та уникайте стереотипного мислення. Визнати багатоманітність – це не те саме, що наклеювати на будь-яку відмінність негативний ярлик.
- * Необхідно усвідомити власну нерішучість діяти. Визнайте свій страх, розставте пріоритети і дійте.
- * Не звинувачуйте інших, чітко й точно визначайте, що саме вам не подобається та ображає вас, коли ви стикаєтеся з дискримінацією. Намагайтесь зберігати позитивне ставлення.
- * Співпрацюйте з іншими людьми, намагаючись протистояти упередженням і дискримінації; шукайте підтримку.

2.2. Сфери функціонування і природа людини

Особистий простір

Особистий простір - це фізичний простір, який оточує людину. Залежно від ситуації люди можуть мати різні рівні особистого простору.

Коли двоє або більше людей опиняються у близькому фізичному контакті, у кожної людини виникають почуття в залежності від того, наскільки комфортно вона себе відчуває, коли до неї наближаються інші люди і знаходяться в безпосередній близькості від неї. Залежно від сприйняття людини – чи поважають її особистий простір, чи не помічають його і вторгаються в нього – усе це може визначити якість і результат взаємовідносин людей.

Усвідомлення існування особистого простору допомагає будувати взаємовідносини. Проте кількість особистого простору, який необхідний для того, щоб людина відчувала себе комфортно, можливо, від цього не змінюється.

Індивідуальний особистий простір може бути різним у залежності від цілої низки факторів, у тому числі особистого та чужого досвіду, сексуальної орієнтації, культури та обстановки.

Усвідомлення існування особистого простору та значення, яке він відіграє у взаємовідносинах між людьми, допомагає зрозуміти себе та інших. При оцінці конфліктів нерідко з'ясовується, що саме початкові відмінності у сприйнятті особистого простору призводять до довгострокових результатів і суттєвого нерозуміння на різних рівнях – індивідуальному, регіональному, національному та глобальному.

Сфери функціонування і природа людини

У психології зазначається, що людина функціонує у трьох сферах: когнітивній (мислення), афективній (емоції) та поведінковій. Є також і четверта сфера – духовна. Ці сфери проявляються в різних аспектах нашого життя – особистому, професійному, громадському. Третя сфера також містить нашу взаємодію із суспільством, у тому числі з його інституціями (як наприклад, уряд, система освіти, система охорони здоров'я).

Цей теоретичний матеріал використовується із книги J. Reza «Education for Social Justice: A Program for Adults».

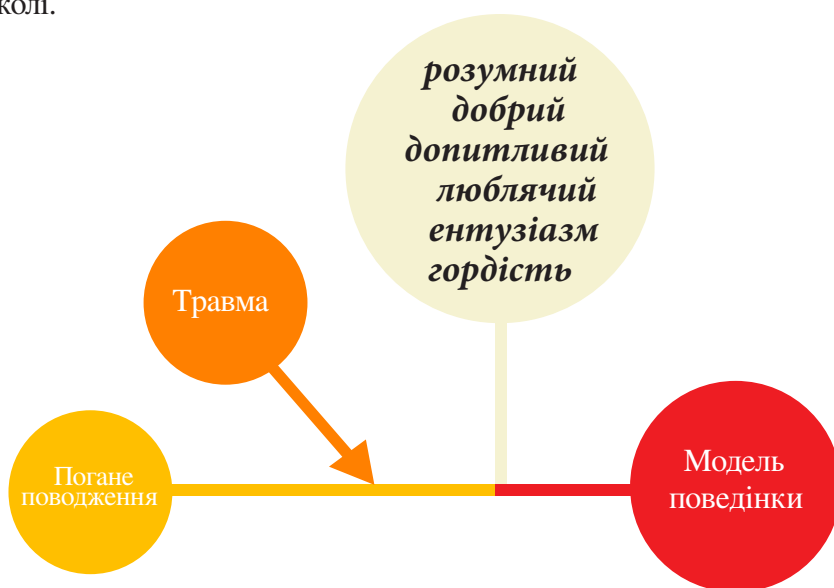
Розуміння відмінностей починається із кращого розуміння себе та розуміння того, якою може бути людина у своїй взаємодії з іншими. Ця теорія виходить з того, що люди народжуються розумними людськими істотами з великим інтелектуальним потенціалом, природною життєлюбністю й готовністю любити. Проте ці якості можуть бути заблоковані в дорослих у результаті накопиченого стресу (страху, травм, утрат, болю, гніву, приниження тощо), який може виникнути на ранніх етапах життя.

У будь-якої дитини лікування від емоційного стресу відбувається спонтанно, шляхом включення природних процесів емоційної розрядки, таких, як плач, тремтіння, гнів, сміх, позіхання. Проте цим природним механізмам подолання стресу часто заважають дорослі, які (з найкращими намірами) вербально й невербально вселяють дитині: «Не плач!», «Будь дорослим» або «Усе буде добре», оскільки вони помилково прирівнюють емоційний вибух-зцілення від травми до самої травми.

Коли емоційна розрядка НЕ відбувається, у людини з'являється шрам в її раціональному «я». Травма залишається на весь подальший час (якщо не відбувається розрядка), що веде до появи негнучких моделей поведінки. Коли відбувається щось таке, що «ре-стимулює» емоційну пам'ять, то модель поведінки, пов'язана із цим спогадом минулого, використовується в ситуації в теперішній момент. Людина виявляється «ре-стимульованою» і вже не стільки знаходиться в теперішньому, скільки реагує зі своєї минулої «сітки координат» на минулу ситуацію, яка, можливо, не є дуже подібною, але викликає подібні почуття. Негнучкі моделі поведінки часто не дають можливості адекватно й точно реагувати на ситуацію і ведуть до завідомої поразки.

Навпаки, коли відбувається емоційна розрядка, емоції «виліковуються» і людина звільняється від використання негнучких моделей поведінки. І тоді, незалежно від того, буде людина спиратись на свій минулий досвід чи ні, вона зможе оцінити кожен нову ситуацію чітко та адекватно. У такому випадку людина зможе краще потурбуватися про власні інтереси та інтереси інших і буде більш успішно діяти проти несправедливості. Такі люди орієнтуються на теперішній час і реагують на ситуації в контексті теперішнього часу.

Як показує схема, наведена нижче, люди народжуються з безкінечним запасом розуму, доброти, допиливості, здатності любити, ентузіазму для життя. Лінія, яка виходить із кола, символізує перебіг часу і стає все довше в міру того, як людина стає старше та набуває життєвий досвід. За цією моделлю, негативний досвід – це все, що зменшує природну доброту і решту якостей у колі особистості. Позитивний досвід дозволяє людині максимально досягнути тих якостей, які знаходяться в її колі.

У міру того як ми систематично стикаємося з негативною поведінкою та отримуємо травми різного роду утиску і при цьому нам не дають можливості вилікуватись від цих травм, наше коло (тобто ким ми є за своєю суттю) зменшується, і ми використовуємо негнучкі моделі поведінки відповідно до тієї хибної інформації, яку отримуємо про себе та інших. Це веде до внутрішнього пригнічення.

Учені також стверджують, що, для того щоби краще бачити та розуміти пригнічення, ми повинні вміти відділяти:

- людину (особистість) від моделі поведінки;
- думки, почуття та інтуїцію від ре-стимуляції;
- культуру від пригнічення. Внутрішньо закріплене пригнічення проявляється лише у двох сферах – проти себе і проти своєї групи.

Протягом нашого життя стара біль і пригнічення можуть ре-стимулювати нас.

2.3. ТЕОРІЯ «ЖЕРТВИ»: ДОМІНУЮЧІ ТА МАРГІНАЛЬНІ ГРУПИ

Теорія «Жертва винна сама»

Відповідно до теорії «Жертва винна сама» (Ryan, 1976), причини соціальних проблем лежать у стражданнях людини, наслідках цього, а не в особливостях умов життя. Проблеми пояснюються/вирішуються без зміни тих умов, які їх створюють. Теорія «Жертва винна сама» є дуже поширеною й часто використовується підсвідомо.

Етапи реалізації теорії:

- 1) Визначення проблеми і групи населення, якої вона стосується.
Наприклад: діти ромів не досягають успіхів у школі і часто її залишають.
- 2) Порівняння системи цінностей, культури та конкретної поведінки групи людей, в яких є проблеми, із групою людей, в яких цих проблем немає, часто базується на стереотипах.

Наприклад: роми цінують свободу, вони не звикли працювати, їх не турбує відсутність освіти тощо.

- 3) Пояснення причини проблеми відмінностями, які є між цими двома групами населення.

Наприклад: у дітей ромів є проблеми, оскільки їхніх батьків не хвилює, чи отримують їхні діти освіту. До уваги не береться те, що батьки неграмотні, що вони не бачать переваг в освіченості своїх дітей, оскільки ті не можуть працевлаштуватися, чи тому, що в них немає коштів на книги та одяг.

- 4) Дії, спрямовані на зміну групи людей, в яких є проблеми, – заборона їхніх традиційних сімейних відносин, мови, культури, звичаїв. Навчання моделей поведінки, що характерні для людей, в яких цих проблем немає.

Наприклад: батьків переконують віддавати дітей у школу, але не беруть до уваги, що діти не розмовляють українською мовою – мовою навчання, якою оцінюються їхні навчальні результати.

Змагальницький індивідуалізм

Вихідна позиція змагальницького індивідуалізму полягає в тому, що в усіх є рівні шанси на успіх чи поразку в житті. Таким чином, відповідальність за успіх чи поразку покладається на саму людину. Не береться до уваги вплив суспільних інституцій, які дискримінують певні групи, даючи одним більше можливостей, а іншим менше.

Змагальницький індивідуалізм не враховує роль расового, гендерного, класового чи будь-якого іншого аспекта соціальної ідентичності людини. Уважається, що змагальницький підхід є справедливою й необхідною моделлю поведінки.

Парадокс змагальницького індивідуалізму полягає в переконанні, що особистий виграш – це найголовніше для людини, що інші люди є менш вартісними. Усе це заважає розвитку індиві-

дуальності, оскільки така позиція спирається на зовнішні, а не на особисті цінності.

Змагаючися з іншими, ми зосереджуємось на тому, щоби бути краще, ніж вони, щоб обійти їх за будь-яку ціну. Усе це створює певну загальну атмосферу в суспільстві – ми поділені на переможців і переможених, ми вчимося поважати правила, нав'язані нам іншими, тим самим позбавляючи себе можливості бути творчими і жити «за правдою».

Індивідуалізм не слід плутати з індивідуальністю, що означає розвиток повного потенціалу кожної людини. Процес співпраці забезпечує підтримку й безпеку і при цьому заохочує до обміну ідей з іншими.

Міфи про змагальницький підхід

- Він є необхідним і закладений у природі людини, у людей є потреба змагатися.
- Змагання загартовує характер.
- Змагання сприяє продуктивності, а змагальницьких дух необхідний для досягнення успіху.

Б. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ЗАНЯТТЯ «ЛЕЙЛА Й МУХАММЕД»

Навчальні результати:

- Слухачі розумітимуть важливість контексту.
- Слухачі розумітимуть, як існуючі обмеження та інформація формують наші думки та можуть призводити до упереджень і стереотипів.

Необхідні матеріали:

Роздавальний матеріал В «Лейла й Мухаммед». Обов'язково прочитайте цей матеріал до початку заняття. Великі аркуші паперу, маркери.

Хід проведення:

1. Скажіть слухачам, що ви прочитаєте їм історію (навіть якщо учні мають роздавальний матеріал, краще зачитати історію вголос). Варто проілюструвати історію, намалювавши на папері річку із крокодилами та обличчя діючих осіб.
2. Після завершення попросіть учнів поставити оцінки персонажам цієї історії.
3. Скажіть, що в їх розпорядженні є п'ять оцінок (від 1 до 5) і п'ять персонажів:
 - * Персонажу, який вам подобається найбільше, дайте найвищу оцінку – 5.
 - Персонажу, який подобається найменше, – оцінку 1.
 - * Дайте оцінку іншим персонажам.
4. Прикріпіть таблицю. Є два способи вести записи в таблиці 1) записуючи оцінки, виставлені персонажам кожним учасником (приклад 1), або 2) під-

раховуючи, скільки конкретних оцінок виставлено кожному персонажу (приклад 2). Приклад 1 – оцінки кожного учасника

Приклад 1 – оцінки кожного учасника

Учасники	Лейла	Мухаммед	Ахмед	Тарік	Дзафар
Учасник 1 (приклад)	5	1	3	2	4
Учасник 2					
Учасник 3					
Учасник 4					
Загальна оцінка					

Приклад 2 – кількість оцінок відповідно до персонажів

Персонажі	Оцінка 1	Оцінка 2	Оцінка 3	Оцінка 4	Оцінка 5
Лейла (приклад)	III	I		I	
Мухаммед					
Ахмед					
Тарік					
Дзафар					

- Кожний учень вносить оцінки в таблицю (тим чи іншим способом) і пояснює свої оцінки.
- Об'єднайте учасників у малі групи. Кожна група мусить дійти згоди в оцінках персонажам. Дайте 10 хвилин для виконання цього завдання.
- Кожна група вибирає одного представника від групи.
- Представники від групи створюють нову групу, а решта учнів стають спостерігачами, які будуть установлювати зворотний зв'язок зі своїм представником після завершення виконання завдання.
- Представникам від груп необхідно протягом 10-ти хвилин дійти згоди у спільних оцінках персонажам.
- Учасники установлюють зворотний зв'язок зі своїми представниками.
- Представникам дається можливість виразити власну оцінку (думки та почуття).
- Ознайомте учасників з новими подробицями, які з'явилися в історії про Лейлу й Мухаммеда.

Лейла – сімнадцятирічна учениця середньої школи, а Мухаммед – її вчитель, який успішно одружений. Ахмед також викладає в цій школі. Мухаммед є його колегою. Тарік – дідусь Лейли, і він давно не бачився зі своєю улюбленою внучкою, з якою вони разом пили чай і пророzumовляли допізна. Дзафар – психологічно неврівноважений убивця, який лише, на щастя, ударив Мухаммеда по обличчю.

13. Спитайте в учнів про їхню реакцію на ці додаткові факти. Про це може нам свідчити те, як ми виносимо наші судження. Введіть поняття «упередження».

14. Підбийте підсумки, обговоривши ті обмеження, які є в «наших системах координат». Нам необхідно знати контекст, в якому діють люди, щоб ми могли «з'єднати кружки лініями».

Поради для викладача

На завершення виконання цього завдання можна намалювати три ряди по три кружки в кожному (усього 9 кружків) так, щоби структура нагадувала квадрат. Попросіть учнів з'єднати кружки за допомогою 4-х ліній, але не відриваючи руку від паперу. Щоб це зробити, учні повинні думати «поза рамками квадрата».

ЗАНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ»

Навчальні результати:

- ☉ Учні розумітимуть, що таке соціальні стереотипи й упередження та яким чином вони створюються.
- ☉ Учні з'ясуять, як стереотипи й упередження використовуються в суспільстві та як до них слід ставитись

Хід проведення:

1. Об'єднайте учнів у невеликі групи і дайте кожній групі певну групу людей – наприклад, переселенців, ромів, православних, українців, мусульман тощо.
2. Учні визначають п'ять позитивних і п'ять негативних якостей цієї групи та записують їх у дві колонки на великому аркуші паперу.
3. Групи представляють результати своєї роботи та пояснюють, як і чому вони вибрали саме ці якості.
4. Обговорення:
 - Чому ви вибрали саме ці якості? Що було легше визначити – позитивні чи негативні якості?
 - Чи легко ви дійшли згоди?
 - Звідки ви знаєте про ці якості? Чи зустрічались ви коли-небудь без-

посередньо із представниками цієї групи? (Якщо ні, то звідки ви знаєте про ці якості?)

- На вашу думку, чи всі представники цієї групи мають ці якості?
- Чи є ці якості відображенням соціальних стереотипів?
- Чи сприяють стереотипи навішуванню ярликів?
- Чи ви самі стикалися зі ставленням, що базувалось на стереотипах?
- Що таке упередження і чому вони в нас є?
- Наведіть приклади негативних стереотипів та упереджень.
- Наведіть приклади позитивних стереотипів та упереджень.
- Чи правильно приписувати людям особливі якості або риси характеру, якщо ви їх ніколи не бачили?
- Що б ви відчували, якби вам приписували якості, яких ви не маєте?

5. Групи намагаються пояснити, звідки беруться стереотипи й упередження (знання, власний досвід, ЗМІ, батьки, школа, політики, література тощо).

6. Обговорення:

- Звідки беруться стереотипи?
- Наведіть приклади, як батьки, ЗМІ, підручники, політики можуть брати участь у формуванні стереотипів та упереджень.
- Чи є у вас власний досвід і власні враження, і чи правильно робити узагальнення, якщо ваш власний досвід обмежений?
- Чому політикам може бути вигідно створювати та підтримувати певні стереотипи та упередження?
- Чи можна маніпулювати громадською думкою? Хто це може робити?
- Чи можуть стереотипи та упередження бути небезпечними?
- Чи можуть стереотипи перешкоджати інтеграційним процесам?

7. Малі групи обговорюють шляхи подолання стереотипів та упереджень і представляють результати своєї роботи.

8. Обговорення:

- Чому людям важко позбутися стереотипів та упереджень?
- Що ми можемо зробити, коли зустрічаємося зі стереотипами та упередженнями?
- Чого вимагає від нас робота з подолання стереотипів та упереджень (мужності, незалежності, упевненості у своїй позиції, вміння переконувати інших)?

Підсумок

Стереотипи й упередження – це результат схильності людей об'єднувати людей у групи на основі однієї ознаки. Розподіляючи людей у групи, легко втратити з виду індивідуальність людини, адже тоді ми бачимо в ній лише члена однієї групи. Стереотипи та упередження можуть призвести до виключення якихось людей із суспільства, до знущань, дискримінації, расизму й навіть, якщо вони не створюються політиками, до війни та геноциду. Важливо пам'ятати, що стереотипи й упередження є в усіх. Важливо те, як ми з ними справляємось. Ми можемо боротися зі стереотипами й упередженнями різними способами і це треба робити постійно.

ЗАНЯТТЯ «ТРИ КУЛЬТУРИ»

Навчальні результати:

- ⊙ Учні розумітимуть теорію, пов'язану зі стереотипами та природою людини.
- ⊙ Учні розумітимуть бачення людиною відмінностей і як ми виносимо судження на основі того, що спостерігаємо й не розуміємо.
- ⊙ Учні знатимуть механізми, які створюють стереотипи, і ту швидкість, з якою здійснюються ці узагальнення; те, яким чином нас сприймають інші, й те, як ми сприймаємо інших.

Необхідні матеріали:

Дзвіночок або свисток, стікери трьох кольорів, маркери, фліп-чарт.

Хід проведення:

1. Кожний учень вибирає один стікер (три кольори).
2. Учні об'єднуються в малі групи відповідно до кольору своїх стікерів.
3. Скажіть учням таке:
 - Кожна група представляє певну культуру, в якій є свої особливі правила поведінки. Видайте учням роздавальний матеріал Г. П «Правила поведінки в кожній культурі».
 - Ви повинні дотримуватися правил вашої культури, що б не відбувалось. Протягом 2–3-х хвилин вивчіть правила вашої культури.
 - Тепер представники всіх трьох культур можуть відправитись на прогулянку, щоби познайомитись один з одним.
 - Ходіть вільно й розмовляйте – ви може питати про все, що хочете. Водночас не забувайте дотримуватися правил вашої культури.
4. Це завдання зазвичай триває від 10 до 15-ти хвилин, але в залежності від вашого сприйняття воно може тривати довше. 10 хвилин – це мінімум. Подзвоніть у дзвіночок (або використайте свисток), щоб дати сигнал, коли час закінчиться.
5. Попросіть учнів повернутись у свої групи та записати свої враження про дві інші групи (культури), які їм зустрілись. Нехай вони дадуть назви цим двом культурам.
6. Після того як учні оцінять інші культури, попросіть їх оцінити власну культуру й подумати над її назвою.
7. У великій групі попросіть кожну підгрупу розповісти про інші дві групи, записуючи ключові моменти на аркуші паперу.

8. Після цього кожна група розповідає про власну культуру, використовуючи ключові характеристики.

9. Порівняйте та обговоріть характеристики трьох культур:

- Які у вас були дані, щоб дійти таких висновків?
- Якими є ваші почуття по відношенню до того, що інші групи сказали про вашу культуру?

10. Обов'язково відмітьте, що стереотипи виникають на основі чогось істинного й на цій основі робляться узагальнення. Стереотипи формуються шляхом інтерпретації та узагальнення якихось істинних моментів. Підкресліть різницю між спостереженням та інтерпретацією. Введіть поняття «позитивний стереотип».

11. Якщо учні використовують «Щоденник рефлексії», попросіть їх записати власні думки про стереотипи в Україні, в області, місті тощо.

ЗАНЯТТЯ «ОСОБИСТИЙ ПРОСТІР»

Навчальні результати:

- Учні поглиблюють своє розуміння теорії, що має відношення до стереотипів і природи людини.
- Учні розумітимуть, що таке сфери функціонування людини і яке відношення це має до їхнього життя.

Хід проведення:

1. Поясніть учням, що вони в парах будуть виконувати завдання, мета якого – подумати над особистим простором і визначити особистий простір для себе і свого партнера.
2. Скажіть їм, що спочатку ви детально поясните завдання, а потім продемонструєте його з одним з учасників.
3. Виберіть добровольця, який допоможе вам продемонструвати це завдання. Попросіть добровольця стати до вас обличчям на відстані приблизно 10 метрів. Продемонструйте, що ваші руки розслаблені і ви підтримуєте зі своїм партнером зоровий контакт.
4. Скажіть учням, що вони по черзі будуть намагатись визначити свій особистий простір. Попросіть їх не поспішати, підтримувати зоровий контакт і фокусуватись на своїх відчуттях і думках у міру того, як партнер повільно наближатиметься. Попросіть учнів зосередити свою увагу на будь-яких фізичних реакціях, які вони можуть відчувати. Поясніть, що коли партнер підійде досить близько, вони піднімуть руку і скажуть «СТОП» голосно, але спокійно. Після цього партнер повинен зупинитися.

5. Продemonструйте цю вправу разом зі своїм добровольцем-партнером.
6. Протягом кількох хвилин спитайте у свого партнера і групи, чому простір може бути саме таким.
7. Для виконання цього завдання, на яке дається 15 хвилин, учні можуть вийти із приміщення. Попросіть їх по звершенню обговорити з партнером свої відчуття, чому саме вони зупинили його на тій чи іншій відстані.
8. Коли всі пари зберуться, коротко обговоріть зі всією групою такі запитання:
 - Що ви відчували з наближенням до вас партнера?
 - Чому у вас були такі відчуття?
 - Які у вас були відчуття, коли ваш партнер попросив вас зупинитись?
 - Які інші почуття (думки) у вас виникли в результаті виконання цього завдання?

ЗАНЯТТЯ «СФЕРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І ПРИРОДА ЛЮДИНИ»

Необхідні матеріали:

- Роздавальний матеріал Д. «Природа людини».

Хід проведення:

1. Використовуючи інформацію з теоретичного матеріалу, розкажіть учням про сфери функціонування людини – когнітивну (мислення), афективну (емоції) й поведінкову.
2. Попросіть учнів протягом кількох хвилин поміркувати над цими сферами. Наприклад, яка сфера чи сфери найбільш задіяні, коли ви знаходитесь на роботі? У сім'ї?
3. Попросіть учнів протягом кількох хвилин записати свої особисті спостереження про те, коли і де вони функціонують у різних сферах. Попросіть їх подумати, чи є такі місця й моменти, коли їм треба опиратись на якусь сферу більше, ніж це відбувається в них на даний момент.
4. Розкажіть учням про роль ре-стимуляції та попросіть їх пригадати власні ситуації, коли вони відчували ре-стимуляцію.
5. За допомогою конструктивного слухання учні діляться своїми ситуаціями.
6. Проведіть обговорення – спитайте в учнів, які в них були відчуття, чи було їм легше. Чому цей процес може бути цінним, коли ми маємо справу із проблемами, що вимагають чуйності?

ЗАНЯТТЯ «ЗВИНУВАЧУЄМО ЖЕРТВУ»

Навчальні результати:

- Слухачі краще розумітимуть, що означає бути частиною привілейованої групи в порівнянні з маргінальною.
- Слухачі краще розумітимуть, що таке влада і ставлення влади.

Необхідні матеріали:

Ножиці, скотч, соломинки, пластилін, газети.

Хід проведення:

1. Об'єднайте учнів у три групи. Якщо кількість учнів велика, тоді у 6 груп.
2. Кожна група вибирає карточку з певним символом та отримує набір матеріалів.

Група А – отримує матеріали у великій кількості, навіть більше, ніж потрібно.

Група Б – отримує стільки, скільки потрібно.

Група В – отримує мінімальну кількість матеріалів, і ці матеріали в поганому стані (наприклад, маркери, які не пишуть).

3. Скажіть учасникам:

- Я видаю кожній групі набір будівельних матеріалів. Ваше завдання полягає в тому, щоби побудувати з отриманих матеріалів будівлю.
- Я буду підходити до вас і висловлювати свої коментарі та повідомляти, скільки часу у вас залишилось.

4. Коли учасники почнуть працювати, підходьте та хваліть групу А, яка отримала найбільше матеріалів. Групу Б підтримуйте мінімально. У групи В ви можете забирати їхні матеріали й несхвально відгукуватися про їхню роботу. Також бажано давати свої коментарі про роботу групи В таким чином, щоб їх було важко зрозуміти – наприклад, критикувати їх за погану якість, розмовляти тихо або не давати повної інформації.

5. Коли групи завершать роботу, попросіть їх продемонструвати результати. Виберіть найкращу роботу. Дуже ймовірно, що група В почне скаржитись на брак матеріалів тощо. Спитайте в учнів, чому ця група скаржиться і чия це провина.

6. Потім завершіть гру й вибачтесь перед групою В, яка змушена була страждати. Проведіть обговорення за допомогою таких запитань:

- Що ви відчували під час виконання цього завдання?

- Яке це відношення має до того, що відбувається у школах? (Наприклад, подумайте про дитину, яка починає ходити у школу, не володіючи достатньо українською мовою).

7. На завершення ви можете використати методику конструктивного слухання або обговорення у групі, або видайте роздавальний матеріал.

ЗАНЯТТЯ «ЛИМОНЛЯНДІЯ»

Навчальні результати:

- Слухачі розумітимуть особливості динаміки груп меншості/більшості, у тому числі ризики у процесі інтеграції й розвитку міжкультурних відносин.
- Слухачі розумітимуть різні потреби, пов'язані із процесом інтеграції й розвитку міжкультурних відносин.
- Слухачі розумітимуть фактори ризику, пов'язані з полікультурною освітою.

Для цього заняття вам знадобляться лимони (по одному на кожну групу), а також інші фрукти та овочі (по одному на кожну групу). Це можуть бути апельсини, яблуки, банани, буряк, цибуля, перець тощо.

Необхідні матеріали

Фрукти, овочі, великі аркуші паперу, маркери.

Хід проведення:

1. Попросіть учнів сісти в коло, у центрі якого помістять лимони.
2. За допомогою методу «мозкового штурму» попросіть учнів назвати характеристики лимонів. Характеристики записуйте на великий аркуш паперу.
3. Попросіть кожну групу вибрати по одному лимону і скажіть так:
 - Це ваш лимон – уважно вивчіть його й дайте йому ім'я.
 - Протягом кількох хвилин створіть пісню, вірш, коротке оповідання або девіз на честь вашого лимона.
4. Дайте можливість кожній групі представити свій лимон.
5. Зберіть усі лимони і знову розмістіть їх у центрі кола.
6. Попросіть представника кожної групи забрати свій лимон і потім спитайте у групи, як вони дізналися, що це саме їхній лимон.

Поради для викладача

Після того як усі групи виберуть свої лимони та пояснять, чому вони впевне-

ні у своєму виборі, зробіть невеликий коментар про стереотипність мислення – часто ми стверджуємо, що всі члени якоїсь групи однакові, але коли в нас з'являється можливість ближче познайомитися з ними, ми починаємо бачити безліч відмінностей між ними.

7. Потім повідомте групі:

- а. Життя в Лимонляндії змінюється. Одного разу в Лимонляндії з'явився новий фрукт/овоч (дайте кожній групі по новому фрукту чи овочу).
- б. Ви є членом Верховної Ради Лимонляндії і вам разом необхідно вирішити, прийняти цей фрукт/овоч чи ні.
- с. На великому аркуші паперу напишіть ваші аргументи на користь чи проти прийняття цього нового фрукта/овоча.

д. У групі обговоріть це питання й повідомте про своє рішення.

8. Кожна група повідомляє про своє рішення, обґрунтувавши його.

9. Попросіть групи обговорити питання, *якими є найбільші фактори ризику в середовищі нашої школи.*

ЗАНЯТТЯ «ПЕРЕЛІК ПОТРЕБ»

Хід проведення:

1. Попросіть учнів подумати про ті аргументи, які вони висунули за і проти прийняття нових фруктів/овочів у Лимонляндію.
2. Поясніть, що люди часто діють, спираючись на власні потреби, які важливі для них і можуть бути причиною їхніх дій. Потреби нейтральні, але те, як ми їх задовольняємо, не є нейтральним.
3. Поясніть взаємозв'язок між факторами «за» і «проти» – факторами ризику й потребами.

Голова	Аналіз ситуації – за і проти
Серце	Фактори ризику – емоції
Фізичний стан	Потреби

4. Попросіть учнів повернутись у свої групи і спробувати перекласти аргументи ЗА і ПРОТИ в ПОТРЕБИ.

5. Попросіть групи назвати щонайменше один аргумент «за» й один аргумент «проти» та вказати відповідні цим аргументам потреби. Можливо, ви помітите, що деякі потреби з'являються як у зв'язку з аргументами «за», так і у зв'язку з аргументами «проти».

6. Укажіть на конфлікт потреб (наприклад, ми хочемо бути відкритими і зберегти нашу самобутність та ідентичність). Можливо, вам треба підкреслити, що однорідні групи бояться змін, які несе новизна (нові люди, нові звички, нові якості). Запропонуйте учням подумати про те, як можна гармонізувати різні потреби, як можна подолати конфлікт між щонайменше двома потребами, які конфліктують між собою. Вам треба буде навести приклади.

ЗАНЯТТЯ «ПОТРЕБИ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ГРУПИ МЕНШИН»

Хід проведення:

1. Об'єднайте учасників у чотири групи. Кожна група повинна написати три речення:

- Група 1 – три речення про дітей з ромських сімей, які можна почути у школах (про які можуть казати вчителі або представники шкільної адміністрації).
- Група 2 – три речення, про які можуть казати батьки інших (не ромських) дітей, коли вони називають причини, чому не хочуть, щоб їхні діти навчалися разом з ромськими дітьми.
- Група 3 – три речення ромських батьків, коли вони називають причини, чому вони не хочуть, щоб їхні діти відвідували школи, де вони є меншиною.
- Група 4 – три речення, які ви чуєте у своєму повсякденному житті (особистому чи професійному), які стосуються освіти ромських дітей.

2. Попросіть кожну групу взяти великий аркуш паперу й розділити його на дві колонки. У першій колонці запишіть ці речення, а в лівій колонці спробуйте визначити потреби, які лежать в основі цих речень.

3. Попросіть групи подумати, як би вони відповіли людині, яка так висловлюється, беручи до уваги ті потреби, які має ця людина.

4. На завершення проведіть обговорення за допомогою таких запитань: «У чому полягала мета заняття «Лимонляндія»? Що нового ви дізнались і навчились?»

ЗАНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС»

Навчальні результати:

- Учні краще розумітимуть поняття «соціальний клас» і як передаються ті чи інші привілеї з покоління в покоління.
- Учасники розумітимуть поняття «стартова точка».

Хід проведення:

1. Скажіть учням, що ця вправа допоможе їм замислитися про вплив класу та ієрархії на суспільство. Оскільки ця вправа також передбачає певні емоції, учні мають право не брати в ній участь.
2. Попросіть учнів вишикуватись у довільному порядку вздовж уявної прямої лінії на певній відстані від стіни. Їм буде необхідно робити кроки вперед і назад, тому потрібен певний простір.
3. Попросіть учнів не розмовляти під час виконання вправи, оскільки це буде відволікати їх від зосередження на своїх думках чи почуттях.
4. Попросіть учнів взяти за руки людей, які стоять поруч з ними, та подумати про зв'язки, що пов'язують усіх членів цієї групи.
5. Потім починайте вправу, зачитуючи наведені нижче запитання (запитання можна модифікувати відповідно до аудиторії):
 - Якщо ваші дідусь чи бабуся закінчили середню школу, зробіть один крок уперед.
 - Якщо ваші дідусь чи бабуся отримали вищу освіту, зробіть один крок уперед.
 - Якщо один з ваших батьків не закінчив середню школу, зробіть один крок назад. якщо обоє ваших батьків не закінчили середню школу, зробіть два кроки назад.
 - Якщо один з ваших батьків отримав вищу освіту, зробіть один крок уперед.
 - Якщо обоє ваших батьків отримали вищу освіту, зробіть два кроки вперед, якщо ні – один крок назад.
 - Якщо один з ваших батьків за професією (був чи є) лікар, учитель, юрист, зробіть один крок уперед, якщо ні – один крок назад.
 - Якщо один з батьків займається некваліфікованою працею, зробіть один крок назад.
 - Якщо ви думаєте, що вас не підвищили по службовій драбині тому, що ви жінка, зробіть один крок назад.
 - Якщо ви думаєте, що вам відмовили в роботі тому, що ви належите до певної маргінальної групи, зробіть один крок назад.
 - Якщо ви думаєте, що вам відмовили в роботі тому, що ви є біженцем, мігрантом, зробіть один крок назад.
 - Якщо ви думаєте, що вас не просунули по службовій драбині через ваш вік, зробіть крок назад.

- Якщо ви зростали в повній сім'ї (мама й тато), зробіть один крок уперед. Якщо вас виховував один з батьків, зробіть один крок назад.
- Якщо у вас у сім'ї було мало їжі, тому що не було достатньо грошей, щоб купити її, зробіть два кроки назад.
- Якщо у вашої сім'ї в радянські часи була машина, зробіть крок уперед.
- Якщо ви в дитинстві виїжджали з батьками за кордон, зробіть крок уперед.
- Якщо у вашої сім'ї в радянські часи був дачний будинок, зробіть один крок уперед.
- Якщо вам доводилось постійно чи тимчасово залишати своє місце проживання й дім через воєнні дії, чи тому, що ви належите до етнічних меншин, зробіть два кроки назад.
- Якщо ви жінка, зробіть один крок назад. Якщо ви чоловік, зробіть один крок уперед.

6. Скажіть учасникам:

«Давайте подивимось навкруги без слів. Помітимо, хто стоїть поруч з нами і хто стоїть далеко від вас. Замислимося про те, яким чином права людини перетворились на привілеї і яким чином це впливає на ваше життя, життя учнів і ваших власних дітей».

7. Знайдіть когось, хто стоїть поруч з вами й об'єднайтесь у пари. Аналіз цього заняття складається із двох частин, і першою частиною буде «Конструктивне слухання». Протягом 5-ти хвилин пари мусять слухати одна одну методом конструктивного слухання, відповідаючи на запитання «Якими є ваші почуття чи емоційна реакція на цю вправу?».

8. Після конструктивного слухання дайте учням можливість вільно обговорити свої результати – до 15-ти хвилин. Спитайте в учнів про їхні відчуття по відношенню до цієї вправи. Не дозволяйте людям почувати себе пригніченими. Не дозволяйте людям казати про інших людей, не спитавши на це дозволу. Тут важливий не стільки аналіз цієї вправи, скільки її відчуття. Якщо група обговорює цю вправу, переважно спираючись на свій розум, а не на емоції, попросіть їх проаналізувати свої почуття.

Поради для викладача

Обов'язково порозмовляйте з учнями про почуття та їхні міркування із приводу цього заняття. Протягом якогось часу почуття можуть виходити на поверхню. Тепер, коли учні усвідомлюють на емоційному рівні й усвідомили на особистому рівні, як проявляється пригнічення в нашій культурі/суспільстві, вони, можливо, зрозуміють, що починають помічати, як у нашій культурі/суспільстві працюють привілеї. Нагадайте, щоб вони були терплячими та вдумливими по відношенню до себе і продовжували розмірковувати.

ЗАНЯТТЯ «ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК»

Навчальні результати:

- Учні розумітимуть необхідність визначення проблеми як першого кроку до її вирішення.

Необхідні матеріали: роздавальний матеріал Б «Термінологічний словник».

Хід проведення:

1. Видайте учасникам роздавальний матеріал «Термінологічний словник».
2. Попросіть учнів увечері ознайомитися з термінологічним словником і виявити ті терміни, які викликають у них запитання.
3. Попросіть учнів подумати про свою школу і пригадати приклади для перелічених термінів, особливо тих, які стосуються «ізмів».

ТЕМА III. ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ЧУЙНОСТІ

А. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

- 3.1. Що таке культура. Три рівні культури.
- 3.2. Глибинні характеристики культури.
- 3.3. Ідентичність: самоідентичність, групова ідентичність.
- 3.4. Розвиток ідентичності груп меншини і груп більшості.
- 3.5. Етноцентризм і культурний релятивізм.
- 3.6. Етапи полікультурної трансформації школи.

Б. ПРАКТИКА

Заняття «Ми всі – різні, ми всі – подібні».

Заняття «Полікультурна чуйність».

Заняття «Еволюційний підхід до полікультурної чуйності».

Заняття «Діалог».

А. ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

3.1. Що таке культура. Три рівні культури

Що таке «культура»

Поняття «культура» насамперед асоціюється в нас із театром, книгами, концертами чи іншими різноманітними «вищими» формами культури. Насправді, це поняття має більш широке значення. У будь-якому суспільстві в людей розвивається власна культура, і в це поняття входить таке:

- яким чином члени суспільства визначають, що таке «добре» і що таке «погано»;
- яким чином розподіляються ролі та організуються взаємовідносини в сім'ї, ролі взаємовідносин між жінкою і чоловіком;
- яким чином члени суспільства сприймають час;
- які традиції вони вважають важливими;
- яку мову вони використовують;
- яким правилам вони слідує під час приготування їжі та напоїв;
- яким чином вони обмінюються інформацією;
- якою є їх реакція на інші культури;
- якою є роль релігії в їхньому суспільному житті.

Можна собі уявити, що культура

– це певна комп'ютерна програма: певні основні уявлення про світ, в якому ми живемо, цінності й норми, яким ми слідуємо, мова, якою ми розмовляємо, те, як ми одягаємось та їмо, спілкуємось і ставимось до протилежної статі, – уся ця програма визначає нашу повсякденну поведінку.

Ми також можемо порівняти культуру з айсбергом⁹. Як і у випадку з айсбергом, коли ми бачимо лише одну верхівку й можемо лише припускати, що існує дещо більше, деякі характеристики культури лежать на поверхні, а інші важко розгледіти: лише невелика частина айсбергу видна з води, а набагато більша частина знаходиться під водою. І ця прихована частина, хоча вона невидима, є могутньою основою будь-якої культури. «На поверхні» легко побачити видимі характеристики будь-якої культури в її архітектурі, музиці, стилях одягу, способах приготування їжі тощо. Проте її основні характеристики, такі як історія (спогади людей), які створюють цю конкретну культуру, спільну для них, норми поведінки, цінності, яких вони дотримуються, їхні уявлення про світ, природу й час, залишаються непомітними з першого погляду.

Порівняння культури з айсбергом є корисним не тільки для того, щоби зрозуміти, що «надводна частина» відображає його «підводну частину». Це порівняння також допомагає зрозуміти, що через те, що глибинні елементи культури складно побачити, нелегко одразу побачити всі культурні відмінності.

Відносно легко впізнати очевидні відмінності між власною й чужою культурою, набагато складніше зрозуміти, що лежить в основі цих відмінностей.

Утім, порівняння культури з айсбергом не дуже допомагає, коли ми шукаємо відповіді на інші важливі запитання. Наприклад, чи змінюється культура? Якщо так, то чому і яким чином відбуваються ці зміни? Наскільки міцним є зв'язок між поведінкою людини та її культурою? Чи може людина одночасно жити в гармонії з кількома відмінними моделями культури? Яким чином різні культури переплітаються між собою і впливають одна на одну, і чи можливо це взагалі?

І все-таки, порівняння культури з айсбергом є корисним для розуміння деяких прихованих, менш очевидних елементів культури. Це особливо важливо для молодих людей, які з легкістю й готовністю переймають загальні форми прояву культури, такі як музика, стиль одягу, види розваг, навіть мова. Такі елементи легко розпізнати, але слід ураховувати, що за ними, їхньою на перший погляд, подібністю можуть ховатись більш суттєві відмінності, і про це треба пам'ятати, щоб не загубити їх.

Три рівні культури

Щоби краще зрозуміти будь-яку культуру, ми можемо скористатись методом виділення кількох рівнів культурних відмінностей. Деякі автори (наприклад, N. Hidalgo¹⁰), підкреслюють важливість проведення межі між фактичними елементами певної культури, її символічними характеристиками та поведінкою людей цієї культури. Сам факт виділення різних рівнів прояву характеристик культури, від конкретного до абстрактного, указує на складність ідентифікації, розгляду та розуміння цих різних рівнів. Згідно з Хідалго:

- **Конкретний рівень** прояву характеристик культури відноситься до всіх елементів культури, які легко розпізнати, – як, наприклад, стиль одягу, музика, кухня, ігри тощо.
- **Поведінковий рівень** визначається через суспільні ролі, які притаманні тій чи іншій культурі, мову й невербальну комунікацію, спосіб спілкування із представниками іншої культури та ставлення до них чи до представників тієї ж культурної групи, але із представниками іншої статі, соціального класу тощо. Поведінковий рівень відображає все, що міститься на більш глибинному, символічному рівні, характерному для певної культури.
- **Символічний рівень** містить усі цінності та переконання, характерні для певної культури. Ці глибинні елементи культури відображаються в поведінці представників певної культурної групи: які різні ролі вони відіграють у суспільстві, що і як виражають вербально та ін.

¹⁰ Hidalgo N. 1993. Multicultural teacher introspection / U: Parrz, T. And Fraser, I. (Eds.) Freedom's Plow: Teaching in The Multicultural Classroom. – New York: Routledge.

3.2. Глибинні характеристики культури

До цього моменту ми в основному казали про культурні відмінності. Проте, щоби краще розуміти різні культури, нам треба обговорити й подібності, які є між ними. Не дивлячись на велику різницю між культурами, які є в суспільстві, усі вони є трохи подібними між собою. Деякі дослідники питань культури стверджують, що основні характеристики всіх світових культур можна аналізувати за допомогою основних п'яти вимірів, кожний з яких є континуумом, який дає можливість розмістити різні культури на певних точках цього континуума і порівняти їх.

Перший вимір

для порівняння різних культур – це розподіл влади в суспільстві (відстань до влади), прийнятий у певній культурі. Це означає, що культури можна порівнювати на основі показника, який визначає ступінь дисбалансу влади між окремими людьми та суспільними інституціями, що існує в певній культурі.

Інакше кажучи, культури можна порівнювати за типом соціальної ієрархії, яку ця культура вважає прийнятною чи бажаною: культури, де одна людина може бути наділена великою владою (вершина піраміди), яка відрізняє її від інших членів суспільства, або такі культури, де влада в суспільстві є більш збалансованою й рівномірно розподіленою – тобто верхівка піраміди соціальної влади є більш згладженою.

Порівнюючи культури відповідно до цієї ознаки, слід приділити увагу тому, яким чином приймаються суспільно важливі рішення (демократично чи авторитарно), кому дозволено брати участь у прийнятті цих рішень і т. д.

Другий вимір

для порівняння різних культур та їх глибинних характеристик – це показник уникнення невизначеності для певного суспільства. Суспільства відрізняються за рівнем готовності переносити ситуації невизначеності, готовності ризикувати, справлятися з відчуттями загрози в залежності від правил, якими вони користуються для забезпечення безпеки своїх членів.

Ці правила визначають дії та поведінку як суспільства в цілому, так і його окремих членів і зумовлюють певний ступінь імпровізації при вираженні певних характеристик, притаманних культурі, що, у свою чергу, визначає те, наскільки суспільство є відкритим до соціальних змін.

Третій вимір

Вимір, де в одному кінці континуума стоїть «індивідуалізм», а в іншому – «колективізм», визначає ступінь, до якого інтереси суспільства в цілому вважаються вище, ніж інтереси окремих членів цього суспільства, а також яким чином сприймаються відмінності між окремими членами всередині самої культурної групи в порівнянні з

відмінностями між цією групою в цілому та іншими культурними групами. Таким чином, цей показник визначає, до якої міри «ми» важливіше, ніж «я», а також відмінності між «нами» та «ними» («іншими»).

Четвертий вимір

який допомагає нам порівнювати різні культури, це так званий «маскулінно-фемінний» принцип. Суспільства й культури відрізняються тим, які суспільні ролі вони вважають прийнятними для своїх членів – чоловіків і які – для жінок.

Наприклад, можна порівнювати різні культури за тим, наскільки «природним» вважається в них, що роль жінки винятково бути домогосподаркою, які професії вважаються суто чоловічими, а які – суто жіночими.

Ці відмінності показують, яким чином влада в суспільстві розподіляється між членами різної статі.

П'ятий вимір

Культури також можна порівнювати за історичною або часовою ознакою. У цьому випадку порівнюється, наскільки певне суспільство схильне приймати свої рішення на основі традицій і подій минулого й наскільки чітко воно уявляє собі своє майбутнє. Інакше кажучи, що саме є головним при прийнятті важливих рішень – минуле чи деякий бажаний стан у майбутньому.

Наприклад, у деяких громадах корінного населення Північної Америки для прийняття рішень, які мали значення для всієї громади, необхідним був аналіз усіх можливих наслідків прийнятих рішень за участю п'яти майбутніх поколінь дітей.

Іншу крайність можна спостерігати у громадах, де основним фактором при прийнятті важливих рішень є те, як би зробили в цьому випадку їхні предки.

Класифікація культур у континуумі відповідно до зазначених вище вимірів не означає їх поділ на «кращі» та «гірші». Вони лише класифікуються за низкою загальних «знаменників».

Є й інші, додаткові виміри, які можна використовувати для порівняння різних культур та їх глибинних характеристик.

Наприклад, деякі автори вважають, що культури можна порівнювати за швидкістю передачі інформації між членами цієї культури або за часом, необхідним для того, щоби група дізналася про прийняття певних важливих рішень і зрозуміла їх. Швидкість сприйняття важливих повідомлень залежить від того, наскільки детальними вони повинні бути, щоб їх розуміли, або від того, наскільки легко їх можна зрозуміти без детального знання контексту.

Наприклад, спілкування в рамках однієї сім'ї триває роками, і члени цієї сім'ї прекрасно розуміють інформацію, що передається, навіть без чіткого визначення ситуації, якої стосується ця інформація. Це означає, що багато речей мається на увазі, а не вказується експліцитно; таким чином, інформація сприймається й розуміється всіма, тому що є певні передумови, необхідні для правильної інтерпретації цієї інформації. У результаті спілкування є успішним, а інформація інтерпретується точно без чіткого й детального пояснення контексту.

Подібним чином відбувається спілкування в межах однієї й тієї самої культурної групи. Знання ширшого контексту дозволяє членам цієї групи добре розуміти, про що йдеться, навіть до того, як інформація буде повідомлена повністю. Проте, коли такі повідомлення адресуються тим, хто незнайомий з контекстом, можуть виникати проблеми, пов'язані із браком інформації. Це, у свою чергу, ускладнює правильне розуміння інформації.

Із цієї точки зору, коли основне значення надається комунікаційним характеристикам, до культур, які найбільш пов'язані з контекстом, відносяться ті, що характеризуються сильними та глибокими зв'язками між своїми членами. Менш залежними від контексту вважаються північно-американська, шведська, германська та скандинавська культури, де зв'язок між окремими людьми менш глибокий, де є потреба краще дізнатися про контекст повідомлення, тобто вимагається, щоб суспільно важливі повідомлення були більш експліцитними.

Культури також можна порівнювати за рівнем прийнятного, бажаного, доречного «особистого простору» кожної людини, в якому інші, особливо сторонні люди, є не зовсім бажаними. Цю характеристику можна чітко спостерігати в тому, наскільки окремі члени суспільства можуть наблизитись до важливих людей у цьому суспільстві. Наприклад, скільки кроків можна зробити, щоб наблизитись до короля? Або наскільки далеко (у фізичному відношенні) учитель стоїть від своїх учнів? Учитель знаходиться на підвищенні (кафедрі), звертаючись до своїх учнів згори вниз, чи пеерміщується по класу, знаходячись нарівні зі своїми учнями?

*Джерело: Wealthier Living, Pestalozzi Foundation,
Jelena Vranjesevic, Zorica Trikić, Ruzica Rosandić*

Самоідентичність

Ідентичність визначається відповіддю на запитання «Хто я?». Відповідь на це запитання залежить від багатьох факторів. З одного боку, вона великою мірою зумовлена індивідуальними якостями людини, а з іншого – залежить від загального соціального та історичного контексту, в якому існує й розвивається ця людина. Так само, як і у випадку з культурою, ми можемо казати про різні аспекти ідентичності, де одні є більш очевидними, а інші менш помітні. Тому часто кажуть, що ідентичність має багато шарів. Щоби краще зрозуміти характеристики культури, ми порівнювали її з айсбергом. Для кращого розуміння ідентичності ми можемо порівняти її із цибулиною: деякі шари знаходяться ближче до поверхні, а деякі приховані на глибині.

Усі аспекти ідентичності зумовлені такими чинниками:

- Ролі, в яких ми виступаємо в житті (син/дочка, мати/батько, студент, юрист, учитель, друг, любитель джазової музики тощо).
- Місце народження й місце постійного проживання (країна, регіон, місто,

село тощо).

- Расова, національна, релігійна приналежність.
- Стать і сексуальна орієнтація.
- Фізичні характеристики (колір волосся та очей, ріст, вага тощо).
- Приналежність до групи меншини чи більшості.
- Тим, з чим ми не хочемо себе ідентифікувати (наприклад, визначаємо себе як тих, хто не належить до будь-якої політичної партії, не є алкоголіком, аморальним тощо).

На нашу ідентичність рівною мірою впливають як аспекти, які не є предметом особистого вибору (расова й національна приналежність, ролі дочки чи сина, фізичні характеристики), так і аспекти, які ми вибираємо самі (ролі дружини чи чоловіка, професія, приналежність до політичної партії тощо).

Людина, яка визначає свою ідентичність лише аспектами, які не є предметом особистого вибору, думає, що все визначено наперед, свободи вибору немає; таким чином, вона зменшує можливості почуватись добре, будучи «собою». Якщо додати до цього негативне значення, яке приписується певним аспектам ідентичності людини суспільством, то можливості цієї людини поважати та цінувати себе мінімальні. З іншого боку, людина, яка визначає себе через багато ролей, багато з яких є її особистим вибором, сприймає себе як самостійну особистість, яка має можливість вибирати, і внаслідок цього ставиться до себе позитивно.

Також важливо підкреслити небезпеку сприйняття себе та інших лише через один аспект ідентичності, тому що таке сприйняття сприяє стереотипним способам мислення та появі упереджень. Якщо ми сприймаємо себе чи інших лише через один аспект ідентичності, то позбавляємо себе можливості мати різні й неупереджені думки. Оскільки наше власне сприйняття залежить від того, як нас сприймають інші, й того, як ми самі сприймаємо їхнє сприйняття («Що думають про мене значущі для мене люди, які існують?», «Як вони сприймають мене?»), одним зі способів пригнічення та агресії є спроба ідентифікувати людину лише через одну з її ролей або лише через одну групу, до якої вона належить, ігноруючи або звівши до мінімуму багато інших аспектів можливої ідентифікації цієї людини.

Те, як ми себе визначаємо, також залежить від нашого сприйняття соціального, історичного й культурного контексту, в якому ми живемо та розвиваємось («Які традиції, аспекти історії моєї культури є також частиною мене і чому?»). Оскільки всі люди в чомусь подібні між собою, а в чомусь ні, виникає запитання: які аспекти ідентичності людини є унікальними (специфічними і притаманними лише цій людині), які є притаманними членам його групи, а які з них є універсальними (спільними для всіх людей). Сприйняття власної ідентичності є спробою людини об'єднати та комбінувати всі аспекти власної ідентичності (унікальні, групові й універсальні) в одну унікальну цілісну комбінацію, яка дає відчуття власної унікальності, особливості та індивідуальності.

Групова ідентичність

Коли ми кажемо, що соціальний, історичний і культурний контекст є основою розвитку самоідентичності або що ідентичність розвивається й визначається через взаємовідносини з іншими людьми чи групами, то мусимо весь час пам'ятати про складнощі, пов'язані з відмінностями між самоідентичністю і груповою ідентичністю.

- Групова ідентичність або почуття приналежності до певної групи, де всі поділяють спільні установки, поведінку та цінності, має велике значення, оскільки дає людині відчуття приналежності, безпеки та захищеності, а також можливість цінувати себе і свою групу в порівнянні з іншими людьми чи групами.
- Групова ідентичність допомагає людині відчувати себе сильною й задоволеною фактом приналежності до цієї групи (особливо коли група є домінуючою або представляє більшість).

У ситуаціях, коли ми належимо до групи більшості, наша групова ідентичність не є для нас найважливішим фактором, і ми починаємо ідентифікувати себе за допомогою інших способів, ролей, характеристик і цілей.

Наприклад, знаходячись серед своїх «братів», люди, які належать до групи більшості в межах однієї країни, рідко відчують необхідність ідентифікувати себе через національну ідентичність. Проте при взаємодії із групою меншості їхня готовність ідентифікувати себе через національну ідентичність зростає (наприклад, проживаючи у своїй країні, люди рідко відчують потребу ідентифікувати себе через громадянство. Проте, живучи поза межами своєї країни, у них ця потреба зростає).

Рівень пригнічення й почуття небезпеки, які існують у певних групах, впливають на те, будуть члени цієї групи ідентифікувати себе через групову ідентичність чи як окремі особистості. Тому більш вірогідно, що люди, які належать до групи меншості, будуть ідентифікувати себе через групову ідентичність, а інші групи будуть сприймати їх як групу меншості, у той час як члени групи більшості будуть сприймати себе як самостійних та унікальних особистостей, незалежних від зв'язків з будь-якою іншою групою.

3.4. Розвиток ідентичності груп меншини і груп більшості

Процес створення групової/культурної/расової ідентичності є важливим аспектом, який допомагає краще зрозуміти соціальні установки, поведінку та систему цінностей, які є характерними для різних груп, а також проблему дискримінації. Як зазначають різні дослідники, процес розвитку ідентичності у групах більшості та у групах меншості проходить п'ять етапів.

Група меншості – на цьому етапі члени групи меншості високо цінують усі характеристики, притаманні групі більшості (культура, цінності, поведінка тощо) й намагаються асимілюватись і стати членами групи більшості. Вони схильні заперечувати приналежність до своєї групи меншості, яку на цьому етапі оцінюють негативно, і сприймають інші групи меншості так само, як і група більшості сприймає їх.

Група більшості – на цьому етапі домінує етноцентризм, знання про інші групи обмежене, тому дуже ймовірним є розвиток різних соціальних стереотипів. Члени групи більшості принципово (більш або менш свідомо) вірять у переваги своєї групи. Цей етап характеризується дисбалансом між переконанням у тому, що дискримінації немає і всі люди рівні, і переконанням у тому, що групи меншин, оскільки вони за своєю природою «гірші» і «відхиляються від норми», дійсно заслуговують іншого до себе ставлення (що і є дискримінацією). Члени групи більшості на етапі конформізму часто заперечують те, що приналежність до групи більшості є важливою для них, намагаючись таким чином уникнути відповідальності за дискримінацію та пригнічення.

Другий етап – етап дисбалансу

Група меншості – члени групи меншості починають усвідомлювати, що дискримінація та пригнічення їхньої групи дійсно є, і вперше їхня віра в цінності групи більшості починає коливатись. Людина починає усвідомлювати негативні характеристики групи більшості й водночас позитивні якості своєї групи. Почуття гордості та сорому переплітаються, тому що людина відноситься до групи меншості.

Група більшості – Група більшості – члени групи більшості все більше переконуються, що дискримінація дійсно є, вони приймають це й починають розуміти механізми дискримінації та свою роль у цьому. Вони відчувають сором і провину внаслідок пригнічення, що здійснюється групою більшості, до якої вони належать, і внаслідок свого пасивного спостереження за тим, що відбувається, без протистояння цьому через страх бути відторгнутими своєю власною групою. Вони намагаються логічно обґрунтувати таку поведінку тим, що одна людина не може й не є досить сильною для того, щоби змінити ситуацію.

Третій етап – етап спротиву та інклюзії

Група меншості – члени групи меншості починають усвідомлювати, що дискримінація та пригнічення їхньої групи дійсно є, і вперше їхня віра в цінності групи більшості починає коливатись. Людина починає усвідомлювати негативні характеристики групи більшості й водночас позитивні якості своєї групи. Почуття гордості та сорому переплітаються, тому що людина відноситься до групи меншості.

Група більшості – Група більшості – члени групи більшості все більше переконуються, що дискримінація дійсно є, вони приймають це й починають розуміти механізми дискримінації та свою роль у цьому. Вони відчувають сором і провину внаслідок пригнічення, що здійснюється групою більшості, до якої вони належать, і внаслідок свого пасивного спостереження за тим, що відбувається, без протистояння цьому через страх бути відторгнутими своєю власною групою. Вони намагаються логічно обґрунтувати таку поведінку тим, що одна людина не може й не є досить сильною для того, щоби змінити ситуацію.

Четвертий етап – етап інтроспекції

Група меншості – на цьому етапі члени групи меншості усвідомлюють, що їхнє почуття гніву призводить їх до згубних наслідків і є бар'єром для успішного вирішення питань ідентичності. На цьому етапі починається позитивне сприйняття себе відповідно до

Група більшості – на початку цього етапу члени групи більшості коливаються між двома крайностями – прийняти ідентичність своєї групи чи відхилити її. Поступово вони починають сумніватись у цінностях своєї групи і з'являється потреба в більшій особис-

приналежності до власної групи, на відміну від негативного сприйняття, яке було раніше. Окрім уже існуючого почуття приналежності до своєї групи виникає сильне переконання в необхідності особистої незалежності.

тій незалежності. Вони починають приймати те, ким вони є насправді (членами групи більшості), а почуття провини й сорому поступово слабшають.

П'ятий етап – етап об'єднаної свідомості

Група меншості – на цьому етапі члени групи меншості добре розуміють, що для обох груп властиві й позитивні, й негативні якості, і починають поважати та приймати позитивні якості обох груп. Конфлікт між індивідуальністю і приналежністю до групи вирішується, і людина набуває свободу, тобто починає одночасно почувати себе і членом групи, й унікальною особистістю. На цьому етапі члени групи меншості повні рішучості активно протистояти будь-яким формам пригнічення.

Група більшості – на цьому етапі члени групи більшості повністю приймають свою ідентичність, не заперечують своєї приналежності до групи більшості, не відчують провини чи сором. Вони починають по-справжньому цінувати культурні відмінності і присвячують себе просуванню основних демократичних свобод у суспільстві.

3.4. Етноцентризм і культурний релятивізм

Ми – етноцентристи, якщо думаємо, що наш спосіб життя, наші рішення й розуміння світу, наша культура найкращі. Етноцентрист не розуміє й дивується, як інші люди не розуміють і не визнають цього.

Протилежним етноцентристу типом є культурний релятивіст, якому властивий такий погляд на світ, що все відносно. Це означає, що ми не можемо використати будь-які об'єктивні критерії та стандарти, щоби краще зрозуміти інших людей та інші культури.

Усі висловлювання, дії та події повинні завжди розглядатись у рамках контексту.

Якщо людина є абсолютним культурним релятивістом, це може призвести до байдужості, що унеможливує розуміння подій і дій за ознаками якості, моралі та рівня розвитку.

3.5. Етапи полікультурної трансформації школи

Пол Горскі, відомий дослідник питань полікультурної освіти, визначив такі етапи полікультурної трансформації школи.

Перший етап: «Статус кво»

Школа функціонує традиційним способом. Використовуються традиційні практики навчання без будь-якої критики проявів нерівноправності, які є у шкільному житті або в системі освіти. Навчальні програми, методи викладання, взаємодія із сім'ями та учнями, співпраця між учителями та інші аспекти освіти продовжують відображати насамперед цінності домінуючої культури.

Другий етап: «Герої і свята» (національна кухня, фестивалі, веселі конкурси)

У навчальних програмах і навчальних матеріалах з'являються невеликі зміни, але вони не виходять за межі поверхневих елементів культури, в їх основі часто лежать узагальнення чи стереотипи. Полікультурна освіта проявляється на практиці як святкування національних кухонь різних країн чи вшанування одного представника якоїсь групи.

Наприклад, культуру ромів можна зображати за допомогою малюнків коней, людей у національних костюмах, музичних інструментів, вогнищ і фургончиків тощо.

Третій етап: полікультурне викладання й навчання (культурний словник)

Педагоги вивчають звичаї та моделі поведінки, характерні для культур, які представляють їхні учні, для того щоби краще зрозуміти, яким чином їм слід працювати з ними. І знову все базується на інтерпретації традицій і стилів спілкування, прийнятих у цих культурних групах. Прикладом можуть бути семінари про питання культури і традиції ромів.

Четвертий етап: людські взаємовідносини («Чому ми не можемо жити і працювати разом?»)

Членів шкільної спільноти заохочують до того, щоб виявляти та цінувати відмінності, існуючі між різними груповими ідентичностями. Відмінності розглядаються як можливість познайомитися з чимось новим. У процесі обміну задіяні всі. Високо цінується особистий досвід учнів і кожної людини окремо, тож групи учнів вчать один в одного. Усе відбувається в контексті школи, не виникає думка про поширення цього на більшу громаду.

П'ятий етап: селективна полікультурна освіта («У нас полікультурна освіта була в попередньому місяці»)

Є усвідомлення нерівноправності в різних аспектах освіти й того, що система освіти не забезпечує рівні можливості всім. Виникає потреба вирішення цих проблем. Підхід до вирішення проблем не є регулярним і всеохоплюючим; учителі зазвичай використовують одноразові й тимчасові програми полікультурної освіти.

Наприклад, вони організують класи підготовки до школи ромських дітей, щоб забезпечити їм однакову з іншими дітьми стартову позицію, або проводять для них додаткові заняття. Вони можуть організувати загальноміську зустріч, щоб обговорити расовий конфлікт, або найняти консультанта, який би допоміг учителям внести відповідні зміни в навчальні програми.

Шостий етап: трансформаційна полікультурна освіта (соціальна справедливість)

Освітня практика спрямована на те, щоб усі аспекти діяльності школи були рівними для всіх і щоб гарантувати всім учням і дорослим у школі можливості розкрити свій потенціал у процесі навчання. Створюється навчальне середовище, яке сприяє навчанню, кожний відчуває повагу до себе й має можливість співпрацювати та обмінюватися знаннями з іншими у процесі навчання. Поважаються принципи рівності та справедливості. Будь-яка освітня практика, яка віддає перевагу домінуючій культурі чи будь-якій іншій групі на шкоду іншим групам, трансформується, щоб забезпечувати справедливість в освіті.

Адаптовано з: Paul Gorski for EdChange and the Multicultural Pavilion,
<http://www.edchange.org/multicultural/index.html>

Б. ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Заняття «Ми всі – різні, ми всі – подібні»

Навчальні результати:

■ Учасники розумітимуть, що особистість кожної людини складається з багатьох ролей та якостей, і тому невірно сприймати людей лише за однією якістю/роллю.

Хід проведення:

1. Попросіть учасників стати в коло навкруги вас.
2. Повідомте ось що: чи замислювались ви, скільки ролей ви відіграєте в житті? Для ваших батьків ви син чи дочка? Для ваших дітей ви мама чи батько? Крім того, ви українці, чи роми, можливо, поляки тощо. Крім того, ви можете бути вчителем чи викладачем, спортсменом тощо. Ви – складна особистість так само, як і інші».
3. Назвіть одну з якостей людини: наприклад, жінка з голубими очима, той, хто народився закордоном тощо. Після того як ви назвали одну якість, учасники, які її мають, виходять у центр кола.
4. Важливо називати різні якості, як наприклад: спортсмен, має брата й сестру, зелені очі, віруюча, блондинка, не цікавиться футболом, закоханий, політично активний, носить окуляри тощо.
5. Проведіть обговорення:
 - Що ви думаєте про цю вправу і для чого ми її проводили?
 - Чи дізнались ви про щось нове про своїх колег?
 - Чи дізнались ви про щось нове про себе?
 - Чи є якість ідентичності, якій ми частіше надаємо значення?

У зв'язку з чим? До яких наслідків це призводить? Чи правильно це і чи справедливо?

- Чи є у вас якісь якості, які би ви не хотіли мати?

6. Підсумуйте: люди – складні особистості, які мають багато різних характеристик, які складають нашу особистість. Наші якості активізуються в різних ситуаціях. Інколи в нас проявляються якості, які нам не подобаються. Ми також можемо виділяти ті якості людей, які не подобаються їм.

«Де б я не був, що б я не робив, єдине, що вони помічали, це те, що я товстий!» – маленький хлопчик про свої шкільні роки.

ЗАНЯТТЯ «МІЖКУЛЬТУРНА ЧУЙНІСТЬ. ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ЧУЙНОСТІ»

Навчальні результати:

- Слухачі краще розумітимуть поняття міжкультурної чуйності та етапи її розвитку.
- Слухачі отримують знання етапів при переході від етноцентризму до етнорелятивізму.

Необхідні матеріали:

Роздавальний матеріал Е. «Еволюційний підхід до міжкультурної чуйності»,
роздавальний матеріал З. «Розвиток міжкультурної чуйності»

Хід проведення:

1. Використайте роздавальний матеріал «Еволюційний підхід до міжкультурної чуйності».
2. Поясніть цей континуум і те, що люди можуть перебувати на різних етапах цього континууму, взаємодіючи з різними групами.
3. Зачитайте учникам наступну ситуацію й попросіть їх відслідкувати етапи на власній схемі.

- Син 25-ти років визнав своїй мамі, що він гомосексуал. Він також повідомив їй, що охоче розповісти про це батьку, але ця ідея її налякала. Вона відповіла, що відчуває, що зараз краще нічого батьку не казати. Хоча вона прийняла той факт, що він гомосексуал (етап «Прийняття»), її небажання, щоб він повідомив про це батьку, ставить її на етап «Мінімізації» (її цінності змінилися разом із ситуацією).
- Син також розповів про це своїм братам і сестрі. Вони всі підтримали його і ходили разом на різні вечірки, де збиралась молодь – гомосексуали. Вони познайомилися з його друзями і їм подобалось бути частиною й «голубого», й натурального світу (етап «Інтеграції»).

- Проте син усе ж хотів розповісти про це батьку, й тому він пішов до нього і все розповів. Батько був шокований і сказав сину, що тому необхідно знайти дівчину (етап «Заперечення»). Обидва відчували себе некомфортно при цій розмові, хоча у глибині душі батько любив свого сина. Проте, коли син привів свої друзів-гомосексуалів додому, батько почав досить грубо жартувати, висловлюючи принизливі зауваження, і всі члени сім'ї при цьому почували себе ніяково (коли батько вперше почув про цей факт, він був у стадії «Заперечення», а тепер перейшов у стадію «Захисту», намагаючись зберегти своє власне бачення світу по відношенню до сексуальної орієнтації).
- Мама була дуже засмучена й дуже розсердилась на чоловіка, оскільки насправді він любив свого сина. Вона почала переходити з етапу «Прийняття» на етап «Адаптації». Оскільки син привів у дім своїх друзів, вона почала відвідувати місця, де позитивно ставляться до гомосексуалів, і потроху почала змінювати своє ставлення до них у бік позитивного. Проте вона все ще не знала, як допомогти чоловіку зрозуміти свої почуття та змінити своє ставлення.
- З часом, проявляючи терпіння та отримуючи все більше позитивного досвіду, і мати, й батько, які дуже любили свого сина, почали рухатись у напрямі етапу «Прийняття» та «Адаптації» – мати більшою мірою. Те, що насамперед сприяє змінам, – це любов і розуміння, позитивний досвід, а також відкритість людини.

4. Об'єднайте учасників у шість груп. Дайте кожній групі опис одного з етапів і попросіть їх навести щонайменше 1–2 приклади, що кажуть і як діють люди, знаходячись на кожному з етапів.

ЗАНЯТТЯ «ДІАЛОГ»

Навчальні результати:

- Учасники розумітимуть, що думки формуються в результаті спілкування з іншими людьми, а думки визначають наші дії; спілкування з іншими сприяє саморозвитку.

Діалог двох людей – найменше єднання, де відбувається обмін культурними кодами.

Необхідні матеріали: три таблички – «ТАК», «НІ», «НЕ ЗНАЮ».

Хід проведення:

1. Вступ. Наші переконання визначають наші ді. Переконання виникають у нас, коли ми навчаємось, читаємо, бачимо й відчуваємо на власному досвіді, а також у результаті спілкування з іншими людьми. Коли ми зустрічаємося з людьми, які мають спеціальні знання чи досвід, то можемо навчитись у них чогось нового, але ми можемо навчатись у всіх людей, які нас оточують. Так само, коли ми зустрічаємося з людьми, які думають інакше, ніж ми, нам дається можливість переосмислити свої погляди. Таким чином, зміна думки означає, що людина дізналася про щось нове, чогось навчилась.

Коли ви останній раз змінювали свою думку?

2. Повісьте три таблички в різних місцях кімнати і попросіть учасників встати зі своїх місць. Після того як ви зачитаете твердження, вони повинні підійти до однієї з табличок. Дайте кілька хвилин, щоби групи обговорили та аргументували свою думку.

3. Після того як учасники висловлять свої аргументи, вони можуть приєднатись до іншої групи (змінити свою думку).

4. Запитання для обговорення:

- Що ви думаєте про цю вправу?
- Що ви відчували, коли визначалися зі своєю позицією? Чи було вам складно визначитися з відповіддю?
- Чи вдалось вам чітко висловити свої аргументи?
- Чи хотілось перейти на іншу сторону тим, хто виявився в меншості чи насамоті?
- Чи вдалось вам переконати інших перейти на вашу сторону?
- Чому ми хочемо, щоб інші були на нашій стороні?
- Чи впливаємо ми на інших через діалог та обговорення?
- Чи можна сказати, що діалог – найкращий спосіб вирішити проблеми?

Підсумок. Ми впливаємо один на одного через діалог та аргументацію. Інші впливають на мене і я впливаю на інших, кажучи те, що я думаю. У щоденному житті діалог – це засіб обміну знаннями, досвідом, думками й культурою. Діалог – найкращий спосіб вирішувати проблеми.

Приклади тверджень:

- Шлюб між двома людьми різних культур – завжди нещасливий.
- Щастя окремої людини важливіше, ніж щастя сім'ї.
- Матері треба знаходитися вдома в перші три роки життя своєї дитини.
- Гомосексуалісти повинні мати право одружуватись та/або усиновлювати дітей.
- Свобода слова ніколи не повинна обмежуватись, навіть якщо це слово ненависті.
- Смертну кару треба дозволити.
- Давайте закінчимо цю вправу.

Етап 2 (за бажанням)

Якщо всі погоджуються з висновками цієї вправи (діалог – найкращий спосіб вирішення конфліктів), можна зробити невелику перерву і продовжити роботу у вигляді цієї гри, мета якої – зрозуміти, що за словами повинні йти дії.

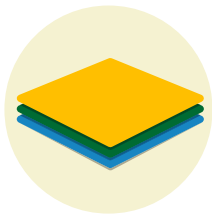
Хід проведення:

1. Учасники шикуються у два ряди обличчям один до одного. Відстань між ними приблизно один метр. На рахунок «три» перший ряд мусить відсунути інший ряд до стіни. Другий ряд мусить зробити те саме з першим рядом. Зазвичай вправа перетворюється на безлад.
2. Коли всі заспокоїлись, ведучий бере одного учасника і спокійно, без напруги, рухається з ним (можна танцюючи) від однієї стіни до іншої.
3. *Обговорення.* Чому учасники застосували силу, а не діалог для виконання цієї вправи?
4. *Підсумок:* часто ми діємо, виходячи зі звичних для нас умов і на основі того, як нас навчили. Дуже рідко ми намагаємось підняти над авторитетами (ведучий, викладач, тренер) і критично осмислити власні дії та вибір. Зазвичай ми робимо те, про що нас просять, не ставлячи запитання «Чому?». Ці дві вправи показують, що є велика прірва між набуттям знань та їх використанням на практиці. Ми повинні постійно працювати над собою.

OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS

РОЗДАВАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ

Навички реалізації «Керівництва для життя»

- * **ТУРБОТА:** проявляти турботу про інших.
- * **РОЗСУДЛИВІСТЬ:** мислити розсудливо.
- * **СПІВПРАЦЯ:** працювати разом з іншими для досягнення спільної мети.
- * **МУЖНІСТЬ:** діяти відповідно до своїх переконань, незважаючи на опір.
- * **ДОПИТЛИВІСТЬ:** бажання досліджувати й намагатися зрозуміти.
- * **СТАРАННЯ:** докладати всі зусилля, щоб досягнути найкращих результатів.
- * **ГНУЧКІСТЬ:** бути готовим змінити плани, коли це необхідно.
- * **ДРУЖБА:** заводити друзів і підтримувати дружні стосунки через взаємну довіру й турботу.
- * **ІНІЦІАТИВА:** робити щось тому, що це треба зробити.
- * **ЧЕСНІСТЬ:** діяти у відповідності з почуттям того, що є правильним, а що ні.
- * **ОРГАНІЗОВАНІСТЬ:** планувати, реалізувати певним чином, утримувати речі готовими до використання.
- * **ТЕРПІННЯ:** спокійно чекати.
- * **НАПОЛЕГЛИВІСТЬ:** продовжувати, незважаючи на труднощі.
- * **ГОРДІСТЬ:** задоволення від того, що зроблено все, що у твоїх силах.
- * **ВМІННЯ ВИРІШУВАТИ ПРОБЛЕМИ:** шукати рішення у складних ситуаціях і щоденних проблемах.
- * **ВИНАХІДЛИВІСТЬ:** реагувати на труднощі та можливості творчо й по-новому їх вирішити.
- * **ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ:** робити правильні речі; бути відповідальним за свої вчинки.
- * **ПОЧУТТЯ ГУМОРУ:** сміятись і жартувати, не завдаючи шкоду іншим.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

1. Антисемітизм (Anti-Semitism) – ставлення, дія чи інституційна практика, що підтримується державою, результатом яких є приниження людей через їх єврейське походження.
2. Асиміляція (Assimilation) – процес, через який група меншості поступово приймає звичаї, установки та цінності домінуючої культури, тим самим, відмовляючись від своїх власних.
3. Гетеросексизм (Heterosexism) – ставлення, дія чи інституційна практика, коли перевага віддається людям гетеросексуальної орієнтації над людьми гомосексуальної орієнтації.
4. Голос (Voice) – це уявлення про те, що люди, яких традиційно примушували мовчати, або люди, позбавлені прав, через діалог і дії стають активними учасниками. Мати голос означає робити значущий вклад, у результаті чого виникає почуття власної відповідальності та ініціативи (ownership) та володіння силою і правами (empowerment).
5. Гомофобія (Homophobia) – ставлення, дія чи інституційна практика, результатом яких є приниження людей через причину їх сексуальної орієнтації.
6. Дискримінація (Discrimination) – прояв упереджень у дії. Дискримінація може бути спрямована проти окремої людини або групи людей за ознаками раси, соціального класу, статі, віку, фізичних здібностей, релігійних переконань або сексуальної орієнтації та ін.
7. Домінуюча (основна) група/група, яка не є «мішенню» (Dominant Group/Non-target Group) – це група, яка має владу при будь-яких взаємовідносинах. Домінуюча група навмисно або ненавмисно експлуатує, принижує або знищує підлеглу групу – групу «мішень».
8. Інклюзія (Inclusion) – це філософія або система цінностей, яка стверджує, що всі люди мають право на справедливий доступ до можливостей суспільства. Цей термін часто використовують по відношенню до доступу дітей до освіти, до можливостей досягати успіху та вдосконалюватись у всіх аспектах освіти. Філософія інклюзії виходить за рамки поняття фізичної присутності й містить базові цінності, які сприяють участі в житті суспільства, дружбі та соціальній взаємодії, що веде до відчуття приналежності до громади.
9. Інституційно закріплене пригнічення (Institutionalized Oppression) – несправедлива соціальна, правова, економічна, інституційна практика, що здійснюється домінуючою групою по відношенню до підлеглої групи (групи-«мішені»).
10. Внутрішнє домінування (Internalized Domination) – помилкове переконання у своїй перевазі, яке домінуюча група має по відношенню до себе. Це переконання базується на хибній інформації, владі та привілеях, які є невід’ємними від установок і поведінки в межах соціальних та інституційних структур.
11. Внутрішнє пригнічення (Internalized Oppression) – це помилкове переконання, що внутрішньо закріпилось у групі, яка пригнічується, по відношенню до себе й базується на поганому поводженні та дезінформації, яку вона отримує від домінуючої групи. Інакше кажучи, у результаті тривалого інституційного расизму та упередження цільова група (група-мішень) приймає погляди домінуючої групи.
12. Класизм (Classism) – ставлення, дія або інституційна практика, які підтримуються інституційною владою, результатом яких є приниження людей через їх якості, які не цінуються в домінуючому суспільстві і часто пов’язані з їх соціально-економічним становищем у суспільстві.
13. Полікультурна освіта – підхід, який дозволяє учням розуміти, поважати та цінувати культурні відмінності й подібності, а також визнавати досягнення різних етнічних, національних і соціально-економічних груп. З метою визначення культурних ставлень різні групи

представляються в реальному світі і з різних точок зору. Полікультурну освіту можна реалізувати на різних рівнях – починаючи з виховання в дітей здатності цінувати етнічну багатоманітність через знайомство з «національною кухнею, жартами, фестивалями» до більш «трансформуючого» підходу, при якому в навчальну програму «вплітаються» точки зору різних культур з метою створення соціально справедливого суспільства.

14. Освіта для соціальної справедливості (Education for Social Justice) – інший термін для освіти, вільної від упереджень.
15. Освіта проти упереджень (Anti-bias Education) – активний метод боротьби з упередженнями та стереотипами. У будь-якому суспільстві його інституції можуть створювати та підтримувати структури пригнічення. Недостатньо лише заявити про відсутність у себе упереджень і при цьому залишатися стороннім спостерігачем. Необхідно, щоб кожна людина активно втручалась, кидала виклик і протидіяла такій поведінці як окремих людей, так і суспільних інституцій, яка сприяє збереженню пригнічення.
16. Плюралізм (Pluralism) – це соціальна система, вихідна позиція якої полягає в тому, що всі групи мають право на збереження своєї мови і культури для того, щоби створити нове суспільство, в якому б відображалась його багатоманітність.
17. Пригнічена група /група-«мішень» (Subordinate Group / Target Group) – група людей, яких систематично виключає, принижує, експлуатує або з якими погано поводитьсь домінуюча група.
18. «Переваги» білої раси (White Supremacy) – переконання в перевагах білих людей над людьми з кольоровою шкірою.
19. Забобон (Prejudice) – ставлення, думка чи почуття, які виникають без відповідних попередніх знань, думки чи причини. Забобон – це упередження по відношенню до певної людини чи групи людей. Часто базується на недостатній інформації або інформації, яка частково справедлива, але невірно інтерпретувала факти.
20. Упередження (Bias) – ставлення або комплекс переконань, які виправдовують несправедливе поводження з окремою людиною або представником певної групи. Таке ставлення зазвичай проявляється у зневажливому ставленні до представників підлеглої групи (групи-мішені).
21. Рівність (Equality) – це поняття, яке визначає, що всі люди цінуються однаково, до них ставляться, як і до всіх інших; вони мають ті ж самі можливості.
22. Расизм (Racism) – ставлення, дія чи інституційна практика, які підтримуються інституційною владою, результатом яких є приниження людей через колір їхньої шкіри або етнічне походження. Містить у собі нав'язування культури однієї з етнічних груп таким чином, щоб виключити повагу, принизити або знищити культури інших етнічних груп. Расизм дає домінуючій групі самовпевненість, яка базується не на реальній, а на уявній перевазі над іншими групами. Інакше кажучи, Расизм = Упередження + Влада.
23. Ре-стимуляція (Re-stimulation) відбувається тоді, коли якась подія пробуджує спогади про перенесену травму або погане поводження, що призводить до сильної емоційної реакції. Якщо люди, з якими погано поводитись або яким довелося пізнати багато болю, не отримують розрядки та емоційного вивільнення від цього минулого, то інколи вони використовують негативні моделі поведінки, які колись «спрацьовували» для них у минулому. Ре-стимуляція означає здатність людини бути в теперішньому, думати чітко та знаходити рішення життєвих проблем.
24. Сайзізм (Sizism) – ставлення, дія чи інституційна практика, які підтримуються інституційною владою, результатами яких є приниження людей за ознакою фізичного розміру.

25. Сегрегація (Segregation) – це вимушене відділення підлеглих груп у країні, громаді або організації.
26. Сексизм (Sexism) – ставлення, дія чи інституційна практика, які підтримуються інституційною владою, результатом яких є приниження людей за ознакою статі.
27. Соціальна справедливість (Social Justice) – процес створення справедливого суспільства шляхом боротьби з упередженнями, стереотипами й тими інституціями, які створюють і підтримують структури пригнічення в суспільстві.
28. Союзник (Ally) – людина з домінуючої групи, яка активно підтримує людей з підлеглої групи (групи-мішені). Союзник здійснює заходи, спрямовані на припинення пригнічення незалежно від свого становища в суспільстві.
29. Справедливість (Equity) – це диференційоване ставлення до людей відповідно до їхніх потреб.
30. Стереотип (Stereotype) – надмірно спрощене узагальнення по відношенню до певної групи, яке зазвичай має зневажливий відтінок.
31. Пригнічення (Oppression) – систематична експлуатація однієї соціальної групи іншою у власних інтерсах. Пригнічення має місце, коли наявні його три складові: 1) його відображення в національній свідомості; 2) порушення рівноваги влади; 3) воно інституційно закріплене. Це поняття включає в себе інституційний контроль, ідеологічне домінування й поширення культури домінуючої групи.
32. Стверджуючі /позитивні дії (Affirmative Action) – програми, призначені для того, щоби бути засобом надання підтримки для інституційної участі членів підлеглих груп. Стверджуючі дії забезпечують підтримку, яка дозволяє підлеглим групам отримати доступ до робочих місць, освіти, участі у політичному житті. У Східній та Південно-Східній Європі такі програми часто називають «позитивною дискримінацією».
33. Ейблізм (Ableism) - ставлення, дія чи інституційна практика, які підтримуються інституційною владою, результатом яких є приниження людей за ознакою фізичної інвалідності.
34. Ейджизм (Ageism) – ставлення, дія чи інституційна практика, які підтримуються інституційною владою, результатом яких є приниження людей за ознакою віку (особливо людей похилого віку і молодих людей).
35. Етнічна меншина (Ethnic Minority) – термін, який використовується для визначення людей, які відносяться до етнічної або расової групи, що відрізняється від більшості. Етнічна приналежність часто пов'язана з культурою, релігією чи фізичними відмінностями.
36. Мовне пригнічення (Linguicism or Linguistic Oppression) – ставлення, дія чи інституційна практика, які підтримуються інституційною владою, результатом яких є приниження людей за ознакою мови, якою вони розмовляють.

ЛЕЙЛА Й МУХАММЕД

Навички реалізації «Керівництва для життя»

Ніл – довга-предовга річка, що тече з півночі. У ній водиться багато крокодилів, а через річку – лише кілька мостів.

ЛЕЙЛА живе на березі річки. ЛЕЙЛА – молода дівчина, якій 17 років, і вона дуже закохана в МУХАММЕДА, який живе на протилежному березі річки. ЛЕЙЛА рішуче налаштована побачити свого коханого, і тому вона йде до АХМЕДА і просить його перевезти її на протилежний берег річки. Хоча в АХМЕДА є час і човен, він усе-таки відмовляється перевезти ЛЕЙЛУ через річку.

ЛЕЙЛА не здається. Вона йде до ТАРІКА і просить його перевезти її на протилежний берег річки. ТАРІК погоджується, але він може зробити це лише наступного ранку і тому просить ЛЕЙЛУ переночувати в нього. Оскільки ЛЕЙЛА дуже хоче побачити свого коханого, вона погоджується. Зранку ТАРІК перевіз її човном на інший берег.

ЛЕЙЛА кинулась в обійми свого коханого, розповівши йому, через які труднощі їй довелося пройти для того, щоби побачити його. Натомість МУХАММЕД відіслав ЛЕЙЛУ геть. ЛЕЙЛА із сумом пішла берегом річки, борючись зі слізьми, доки не зустріла на своєму шляху ДЗАФАРА. ДЗАФАР спитав її, чому вона така сумна, і ЛЕЙЛА розповіла йому свою історію. ДЗАФАР пішов до МУХАММЕДА і двічі сильно вдарив його в обличчя, не промовивши жодного слова.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ В КОЖНІЙ КУЛЬТУР

Правила поведінки культури А:

- Перед тим як щось сказати, вони подумки рахують до 6-ти.
- Коли вони чують звук дзвіночка чи свистка, то перестають розмовляти і слухають.
- Коли їх питають «Як справи?», вони закривають очі руками.

Правила поведінки культури Б:

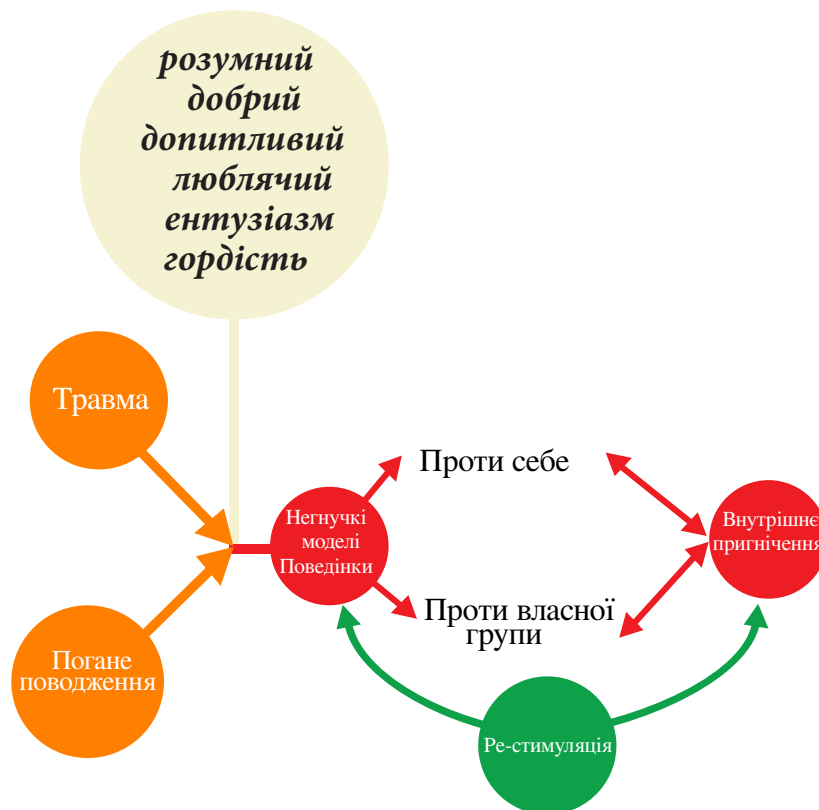
- Як тільки вони зустрічаються з кимось, то питають «Як справи?» і дуже близько наближають своє обличчя до співрозмовника.
- Коли вони чують звук дзвіночка чи свистка, то потягуються («вітаючи сонце»).
- Коли співрозмовник розмовляє тихо або мовчить, вони починають голосно розмовляти і кричати – для того, щоб установити контакт.

Правила поведінки культури В:

Роздавальний матеріал Д

- Вони розмовляють дуже тихо.
- Коли вони чують звук дзвіночка чи свистка, то кланяються.
- Зі співрозмовником вони розмовляють на відстані півметра (постійно відступаючи, коли співрозмовник наближається до них).

ПРИРОДА ЛЮДИНИ

Еволюційний підхід до міжкультурної чуйності (Мільтон Беннетт)

Досвід відмінностей

Розвиток міжкультурної чуйності

→ → → → → ЕТАПИ ЕТНОЦЕНТРИЗМУ			→ → → → → ЕТАПИ ЕТНОРЕЛЯТИВІЗМУ		
Заперечення	Захист	Мінімізація	Прийняття	Адаптація	Інтеграція
Заперечення відмінностей через ізоляцію або сприймається мінімальна відмінність, але не визнається дискримінація	Негативна стереотипізація і власна культурна перевага	Культурні відмінності визнаються, але їх розглядають під кутом можливої подібності. Власна культура займає центральне місце	Відхід від етноцентризму до етнорелятивізму. (релятивізм – переконання, що такі якості, як правда і мораль, змінюються в залежності від конкретної культури чи ситуації)	Тимчасова зміна в системі «координат» – посилення емпатії	Етнорелятивізм по відношенню до власної ідентичності. Індивід і частина культурного контексту

РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ ЧУЙНОСТІ

Заперечення – заперечення відмінностей може мати місце, коли фізична чи соціальна ізоляція перешкоджає будь-яким контактам узагалі з людьми, які мають суттєві культурні відмінності. Більш звичною формою заперечення є вузькість світогляду, коли відмінності бачаться лише на мінімальному рівні при відсутності будь-яких деталей. Наприклад, людина може визнавати, що азіати відрізняються від європейців, але при цьому вона не розуміє, що азіатські культури відрізняються між собою. Крайній випадок заперечення, коли через наявність культурних відмінностей за «інакшими» не визнається статус людини.

Захист – захист від відмінностей містить спроби протистояти тому, що сприймається як загроза звичному баченню картини світу. Найбільш звичним методом захисту є окреслення відмінностей – створення так званих «негативних стереотипів». Заперечення може бути пов'язане з релігією, расою, віком, статтю або будь-якими іншими відмінностями. Ще одним способом захисту є переконання у власній перевазі: замість того щоб засуджувати інші культури, просто приймається як незаперечний факт, що власна культура є кращою.

Мінімізація – на цьому етапі це остання спроба зберегти центральне місце власного бачення світу і спроба «похоронити» відмінності під тиском культурних подібностей. Культурні відмінності відкрито визнаються й не оцінюються негативно. Скоріше за все, ці відмінності вважаються відносно несуттєвими в порівнянні з культурними подібностями, які вважаються більш суттєвими та пріоритетними.

Прийняття – прийняття культурних відмінностей є наступним кроком від етноцентризму до етнорелятивізму. Релятивізм передбачає переконання в тому, що такі поняття, як правда і мораль, змінюються в залежності від конкретної культури чи ситуації. На цьому етапі культурні відмінності визнаються й поважаються. Відмінності у світі людей сприймаються як щось суттєве, необхідне й бажане. Відмінності не оцінюються – вони просто є. Цей етап передбачає два підетапи прийняття:

- Прийняття відмінностей у поведінці, у тому числі мови, стилю спілкування, у тому числі й невербального.
- Прийняття культурних відмінностей, які лежать в їх основі, які, можливо, відображають різну за своєю суттю організацію реальності.

Адаптація – найбільш звичною формою адаптації є емпатія. Емпатія (співчуття) передбачає тимчасове зрушення в «системі координат», коли ми уявляємо події з точки зору іншої людини. Коли інші люди використовують бачення світу з позиції іншої людини для того, щоб аналізувати реальність, тоді емпатія допомагає досягнути тотожності при зміні культурної картини світу. Ще однією формою адаптації є культурний плюралізм, під яким розуміється здатність переключатись на дві чи більше цілісні культурні картини світу. Для означення цього явища часто використовуються терміни «бікультурний» і «полікультурний».

Інтеграція – інтеграція відмінностей є застосуванням етнорелятивізму у своїй власній ідентичності. Полікультурною людиною стає людина, яка є не лише «культурно чуйною» – вільно оперує різними культурами, а людина, яка завжди знаходиться у процесі змін, коли вона одночасно є частиною певного культурного контексту й відстороненою від нього. Така людина має здатність оцінювати явища відносно культурного контексту, й оцінка, яка є результатом цього процесу, вкладається нею в систему координат цієї культури.

Використана література:

Рекомендована література:

1. Gardner H. 1983. Frames of mind: The theory of multiple intelligences. – New York. Harper Collins.
2. Вахромов Є. Є. Психологічні концепції розвитку людини: теорія самоактуалізації / Є. Є. Вахромов. – М.: Міжнародна педагогічна академія, 2001. – 162 с.
3. Всемирный доклад по мониторингу ОДВ 2011. Скрытый кризис: вооруженные конфликты и образование. UNESCO. Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. Режим доступа: www.unesco.org/images [Заголовок з екрана].
4. Гобл Ф. Третя сила: Психологія Абрахама Маслоу / Ф. Гобл // Нові рубежі людської природи А. Маслоу. – М.: Сенс, 1999. – 430 с.
5. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності в дітей та молоді в умовах полікультурного середовища: Монографія / Грива О. А.; М-во освіти і науки України. – К.: Парапан, 2005. – 228 с.
6. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3/4. – С. 175–180.
7. Європейська конвенція про права людини: основні положення, практика застосування, український контекст (Бруно Неделек. «Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод») / Під ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
8. Инклюзивное образование: Политика, содержание и сравнительные перспективы / Под ред. Ф. Армстронга, Д. Армстронга, Л. Бартона. – Лондон, 2000. – 78 с.
9. Інвалідність та суспільство: Навчальний посібник / Л. Байда, О. Красюкова-Еннс та ін. / Під заг. ред. Л. Байди, О. Красюкової-Еннс. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 188 с.
10. Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє. Міжнародна конференція з питань освіти. 48-а сесія ООН з питань освіти, науки і культури. – 2008.
11. Калашнікова С. А. Сутність лідерства як вищого еволюційного рівня управління / С. А. Калашнікова // Наука і освіта: Наук.-практ. журн. Півд. наук. центру АПН України. – 2010. – № 4/5 LXXXII. – С. 101–106.
12. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Моногр. / А. А. Колупаєва. – К.: Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
13. Конвенція ООН про права інвалідів і Факультативний протокол до неї, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 року та ратифіковані Законом України № 1767-VI від 16.12.2009 р.
14. Леонтьєв Д. А. Розвиток ідеї самоактуалізації в роботах А. Маслоу / Д. А. Леонтьєв // Питання психології. – 1987. – № 3. – С. 151–158.

15. Лібін А. В. Диференціальна психологія: на перетині європейських, російських та американських традицій / А. В. Лібін. – М.: Сенс; 2000. – 549 с.
16. Лорман Т. Інклюзивна освіта: Підтримка розмаїття у класі: Практик. посібник / Т. Лорман, Дж. Деппелер, Д. Харві / Пер. з англ. – К.: СПД-ФО Парашин І. С., 2010. – 296 с.
17. Маслоу А. Дальні межі людської психіки / А. Маслоу. – СПб., 2003. – 432 с.
18. Маслоу А. Мотивація і особистість. – СПб., 1999. – 190 с.
19. Мешко Г. М. Емоційне благополуччя учнів в сучасній школі: бажане і реальне / Г. М. Мешко, О. І. Мешко // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 4. – С. 11–16.
20. Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна: на шляху до соціального залучення. Режим доступу: www.undp.org.ua [Заголовий з екрана].
21. Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна: на шляху до соціального залучення. Режим доступу: www.undp.org.ua [Заголовий з екрана].
22. Образование для социальной справедливости: Пособие по проведению тренингов для взрослых. 2005. Международная Ассоциация «Шаг за шагом». Режим доступу: www.issa.nl [Заголовий з екрана].
23. Образование для социальной справедливости: Пособие по проведению тренингов для взрослых, 2005 г. Международная ассоциация «Шаг за шагом». Режим доступу: www.issa.nl [Заголовий з екрана].
24. Саламанкська декларація. Рамки дій з освіти людей з особливими потребами, прийняті Всесвітньою конференцією з освіти осіб з особливими потребами: доступність і якість. – Саламанка, Іспанія, 7–10 черв. 1994 р. – К., 2000. – 21 с.
25. Сергеева Л. М. Лідерство в управлінні професійно-технічним навчальним закладом: Навч.-метод. посібник / Л. М. Сергеева. – К.: Арт Економі, 2011. – 144 с.
26. Хлюнева М. В. Що рухає людиною: потреба чи безвихідь // & Стратегії. – 2005. – № 8. – С. 11–14.
27. Холодна М. А. Когнітивні стилі: про природу індивідуального розуму: Навч. посіб. / М. В. Холодна. – Київ, 2002. – 229 с.

